

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY
Ústav jižní a centrální Asie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Gitanka mezi tradicí a současností
(Postavení ženy ve vybraných komunitách
katalánských *Gitanos* ve francouzském
Perpignanu a okolí).

Autor: Kateřina Urbanová

Vedoucí práce: PhDr. Jan Červenka, Ph.D.

Praha 2006

OBSAH:

Úvod	1
1. Geografický a kulturní kontext	3
1.1. Romové ve Francii a terminologie	3
1.2. Lokality výzkumu	5
1.3. Prameny	6
1.3.1. M.B.	8
1.3.2. L.R.	9
1.3.3. Mossa	10
2. Tradiční postavení ženy v rodině a ve společnosti	12
2.1. Změna statusu v průběhu života ženy.....	12
2.1.1. Dětství a dospívání - „Gitanka před svatbou“	12
2.1.2. Gitanka po svatbě	14
2.1.3. Gitanka se stává matkou	20
2.1.4. „Starší“ Gitanka.....	22
2.2. Zákazy a povinnosti.....	23
3. Změny v postavení Gitanky v rodině a ve společnosti	28
3.1. Faktory ovlivňující průběh změn	29
3.1.1. Komunita	29
3.1.2. Církev	31
3.1.3. Association des Femmes Gitanes	33
3.2. Probíhající a požadované změny v tradičním postavení ženy	35
3.2.1. Vzdělání	35
3.2.2. Společenský život	39
3.2.3. Partnerský život	41
3.3. Meze probíhajících změn	47
Závěr	51
Bibliografie	54

Úvod

V následující práci se pokusím popsat postavení ženy ve vybraných komunitách katalánských *Gitanos* ve francouzském Perpignanu a okolí. Budu vycházet především z terénního výzkumu, který jsem zde uskutečnila společně se dvěma spolužačkami na podzim 2004, vlastní poznatky budu doplňovat o informace z dostupné literatury a z materiálů, které jsem získala během dvouměsíčního pobytu ve francouzském Perpignanu.

Téma bakalářské práce do jisté míry vychází ze situace, v níž jsem se společně s kolegyněmi v Perpignanu ocitla. Komunity katalánských *Gitanos* v Perpignanu a okolí jsou uzavřené a je velmi těžké do nich proniknout. Navíc je zde velmi striktně oddělen svět mužů a žen. Vzhledem k výše uvedeným skutečnostem pro nás bylo snazší proniknout do ženské společnosti, pravidelně jsme se se ženami setkávaly ve *Sdružení gitanských žen* (Association des femmes gitanes) v Perpignanu, vedly jsme rozhovory se ženami z obdobného sdružení v Montpellier, setkaly jsme se i s dalšími ženami z jiných komunit. Informátorky samy vypovídaly o svém postavení v komunitě a v rodině, o snaze své postavení v rámci komunity změnit. Během pobytu ve Francii jsme se setkaly s představitelkami „ženského emancipačního hnutí“, míra emancipace, o niž ženy usilovaly, se v jednotlivých komunitách a napříč generacemi lišila.

V první, úvodní části této práce se stručně zmíním o Romech ve Francii obecně a zdůvodním terminologii, již v této práci používám. Dále stručně popíši zkoumané lokality a představím základní prameny, z nichž v práci vycházím. V neposlední řadě představím životní osudy tří žen, které jsou pro tuto práci relevantní.

Ve druhé kapitole se budu věnovat tradičnímu postavení Gitanky v rodině a ve společnosti, pokusím se vymezit jednotlivá období, v nichž dochází ke změně statutu ženy,

zmíním se o některých zákazech a povinnostech, které se k jejímu postavení váží.

Třetí, poslední kapitulu této práce věnuji změnám, které v současné době v této oblasti probíhají a o něž ženy usilují, promluví o faktorech, které průběh změn ovlivňují i o mezích těchto změn, stanoveným ze strany Gitanek samotných.

Závěry, které formuluji v této práci, vycházejí především z informací získaných během terénního výzkumu v roce 2004 a z odborné literatury. Je zřejmé, že za dva roky se mohla situace v Perpignanu a okolí změnit. Terénní výzkum, který jsme zde se spolužačkami prováděly, byl navíc poměrně krátký. Závěry uvedené v této práci je tedy třeba do jisté míry vnímat jako hypotézy, které bude třeba v budoucnu stále ověřovat.

1. Geografický a kulturní kontext

1.1. Romové ve Francii a terminologie

V úvodu se zmíním o terminologii, která je v souvislosti s Romy ve Francii užívána, a pokusím se zdůvodnit některé v této práci uváděné termíny.

Slova *tsigane* a *gitan* (tj. „cikán“) jsou ve francouzštině neutrální zastřešující termíny pro různé skupiny Romů. Na rozdíl od češtiny nemají pejorativní konotaci. Vzhledem ke skutečnosti, že velká část Romů na území Francie žije kočovným nebo polokočovným způsobem života, existuje zde ještě jeden zastřešující termín pro Romy – *gens du voyage* (tj. „kočovníci“). Tento výraz sice vedle Romů zahrnuje i kočovníky evropského původu – tzv. *Jeniše* a *světské*, je ale také vnímán jako politicky korektní výraz označující Romy a zároveň je používán v legislativě. Ve Francii totiž neexistuje pojem národnosti v našem slova smyslu a sčítání na základě etnického původu je protizákonné. Vztahují-li se tedy ve Francii některé zákony či opatření na Romy, mluví se vždy o *gens du voyage*, tedy o „kočovnících“.

Vedle výše uvedených zastřešujících termínů se ve francouzštině vyskytují výrazy, které označují specifické subetnické skupiny Romů, které žijí na území Francie. Jedná se většinou o etnonyma: *Manouche*, *Rom*, *Sinti*, zároveň se jedná i o exonymum *Gitan*, které však příslušníci dané skupiny zcela přijali za své a vnímají je jako původní označení subetnické skupiny. Některá z výše uvedených etnonym bývají počestována, existují v přechýlené formě a dokonce se skloňují (můžeme tedy říct *Romové* – *Rom* – *Romka*, *Manušové* – *Manuš*), u etnonyma *Sinti* (*Sinto* – *Sintka*) je skloňování občas problematické, nicméně používané. Pro zjednodušení si v této práci dovoluji počestit, přechylovat i skloňovat výraz *Gitan* („žitán“), vzhledem k tomu, že by opisy tohoto často opakovaného výrazu byly

z hlediska textu neúnosné. V souvislosti s výzkumem v Perpignanu nemohu užívat výraz Rom, neboť níže popsané skutečnosti se nevztahují na všechny Romy obecně, ale pouze na část jedné subetnické skupiny na jihu Francie.

V etnolektu katalánštiny existuje stejně jako v různých dialektech romštiny výraz označující příslušníka majority. Ekvivalentem výrazu *gádžo* je ve výše uvedeném etnolektu slovo *payo* (m.sg.), v ženském rodě *paya*, v plurálu přibírající koncové *-s*. Stejně jako je slovo *gadžo* běžně užívané v češtině, je slovo *payo* užívané ve francouzštině. Zmiňuji-li se tedy v textu o příslušnících majority, užívám někdy v této souvislosti výrazy *payo(s)* a *paya(s)*.

Na území jižní Francie, v oblasti Perpignanu se můžeme setkat se všemi výše uvedenými skupinami romské populace. Někteří *Manušové, Sintí, Romové i Gitani* kočují, jiní žijí usedle. *Manušové, Sintí i Romové* mluví různými dialekty romštiny, s četnými přejatými slovy z kontaktních jazyků. Někteří *Gitani* mluví dialektem *kaló*, většinou však svůj původní jazyk ztratili, a jsou tedy jazykově asimilováni.

Gitani jsou Romové, kteří žili (a stále žijí) na území Španělska a Portugalska a podle jazykových oblastí, které je ovlivnily, se dělí na tzv. *katalánské Gitany* (*Gitans catalans* - fr., *Gitanos catalá* - katal.), *španělské* nebo *andaluské Gitany* (*Gitans espagnols* = *andaloux* - fr.) a *portugalské Gitany* (*Gitans portugais* - fr.). Všechny tyto podskupiny se na území jižní Francie vyskytují, nejpočetnější jsou však tzv. *katalánští Gitani*.

Jižní část francouzského departementu *Rousillon* byla až do poloviny 17.století součástí Španělska, respektive Katalánska, a kulturně tato oblast patří ke Katalánsku dodnes - jedná se o tzv. severní Katalánii, za jižní Katalánii je považována část Katalánska na území Španělska. *Gitani* se v Perpignanu a okolí začali usazovat již na konci 18.století.

1.2. Lokality výzkumu

V Perpignanu žije zhruba 5000 Gitanů¹ ve třech různých lokalitách. Nejpočetnější skupina žije v historické části města, v místech bývalého židovského ghetta - ve čtvrti Saint Jacques. Gitani se zde ve větší míře začali usazovat od roku 1936. Největší množství jich ale do Saint Jacques přišlo v průběhu druhé světové války poté, co bylo v roce 1940 zakázáno kočování.

Ve výpovědi otištěné v romistické revue *Etudes tsiganes* jeden z perpignanských patriarchů o tomto období vypovídá: „(...) v roce 1940 vydala vláda usnesení: žádné kočování za války nebude, všichni musejí mít trvalé bydliště ve městech nebo na vesnicích. A tak jsme se skoro všichni přesunuli úplně nahoru do Saint Jacques, na náměstí Puig (Place du Puig), což v katalánštině znamená „vrcholek“, protože tady byla opuštěná kasárna. Ti, co měli aspoň trochu peněz, koupili domy od chudáků Židů, kteří v té době začínali odcházet. V roce 1942 koupila moje rodina dům v rue du Paradis od židovského krejčí. Dali jsme mu všechny peníze, co jsme měli a společně s jeho blízkými jsme je převedli přes španělskou hranici. Tisíckrát nám blahořečil.“ Po válce, v padesátých letech, vystěhovala radnice Gitany z bývalých kasáren a ti se nastěhovali do činžovních domů v Saint Jacques. Podle slov patriarchy se Saint Jacques tehdy stala opravdu gitanskou čtvrtí².

Další dvě lokality se nacházejí na severní periferii města, jedná se o Cité Nouveau Logis (Cité de Transit) a Haut Vernet. Gitani se zde usazovali již od dvacátých let 20.století. Dnešní podobu ale lokality získaly v padesátých a šedesátých letech. Terénní výzkum jsme prováděly především ve čtvrti Saint Jacques. Po dlouhém úsilí se nám podařilo alespoň

¹ *Etudes Tsiganes*, 1997/ vol. 10, str. 107

² *Etudes Tsiganes*, 1997/ vol. 10, str.109-110

částečně proniknou mezi místní Gitanky, pravidelně jsme docházely do jejich sdružení *Association des Femmes Gitanes*. Někteří informátoři však pocházeli i z periferní čtvrti Nouveau Logis. Během výzkumu jsme se dostaly i do jiných komunit, které byly většinou s komunitou ze Saint Jacques alespoň částečně příbuzensky spjaté.

V první řadě se jednalo o dvě lokality v Montpellier - Figuerols/ Cité Gély a Montaubérou/ Cité de transit. O čtvrti Figuerolles, nazývané také Cité Gély, jsme se dozvěděly z knihy jedné z gitanských spisovatelek - Rosette. Gitanky ze *Sdružení gitanských žen v Perpignanu* nám navíc sdělily, že i zde působí *Sdružení gitanských žen* a doporučily nám, abychom je vyhledaly. Zástupkyně sdružení se nám podařilo najít, a mohly jsme si tedy doplnit některé informace a konfrontovat je s informacemi, které jsme měly z Perpignanu. Zatímco čtvrť Figuerolles se nachází nedaleko centra Montpellier, lokalita v Montaubérou je zcela na periferii, prostorově oddělena od okolní zástavby. Podle výpovědí Gitanek z Figuerolles je tato čtvrť příbuzensky velmi úzce spjata s Perpignanem.

Poslední lokalitou, kam jsme se v rámci výzkumu dostaly, bylo malé městečko Vinça ležící západně od Perpignanu směrem na Millas. Pochází odtud naše informátorka L.R. Žije zde malá komunita, již tvoří pouze dvě rozšířené rodiny, které jsou do velké míry integrovány mezi majoritní populaci. Matka L.R. pochází z komunity v Perpignanu, její otec z komunity v Millas. Zde se usadili před více než třiceti lety.

1.3. Prameny

V této práci vycházím z rozhovorů, které jsme se ženami vedly ve *Sdružení gitanských žen* (*Association des Femmes Gitanes - AFG*) v Perpignanu a v Montpellier a jež jsem zapisovala do terénního deníku. Informátorky si výslovně nepřály, abychom jejich výroky nahrávaly nebo si je na místě

zaznamenávaly. Jedna z nich nám později poskytla přepis rozhovoru, který s ní vedla nám neznámá studentka sociologie. Jedná se o „autorizovaný“ rozhovor, který prošel korekcí ze strany M.B. a některé informace v něm obsažené si odporují s informacemi, které nám M.B. poskytla „mimo záznam“. Budu vycházet i ze zápisů rozhovorů s některými informátory z řad majority, kteří v lokalitách výzkumu pracují a kteří byli komunitami přijati, a nejsou tedy považováni za *payos* („gádže“) v pravém slova smyslu. Dále budu čerpat ze zápisů z řízeného rozhovoru s naší informátorkou L.R. a z přepisu nahrávky s ní. L.R. nám také poskytla svou diplomovou práci, v níž zpracovávala rozhovory se svou rodinou. V neposlední řadě budu vycházet i z informací obsažených v knize *La gitane et son destin (Gitanka a její úděl)* autorky, která se provdala do gitanské komunity v Perpignanu - jedná se o autentický zápis výpovědi na téma „ženská otázka“, které autorka nahrála na kazety a poté je nechala zpracovat do literární podoby. Některé výpovědi obyvatel čtvrti Saint Jacques přejímám také z knihy *Le livre des gitans de Perpignan* (Kniha perpignanských Gitanů). V neposlední řadě čerpám informace i z článků publikovaných v romistické revue *Etudes tsiganes*. V této práci čerpám především z francouzsky psaných zdrojů, citace uvádím ve vlastním překladu. Citace z diplomové práce Elizabeth Reyes uvádím v překladu Pavly Čevelové³.

Zde také stručně představím životní osudy tří Gitanek, které nějakým způsobem usilují o změnu postavení žen v gitanské společnosti a jež mi poskytly největší množství informací nejen o probíhajících změnách, ale i o tradičním postavení žen. Se dvěma z nich jsme se osobně setkávaly, třetí z nich je již zmíněná autorka knihy *La gitane et son destin*. Jejich životní zkušenosti do jisté míry umožní ukázat, jaký je rozdíl mezi tradičním a současným postavením ženy ve

³ Elizabeth Reyes, *Què és ser gitano a l'alba del segle XXI?* („Co znamená být gitano na úsvitu XXI. století?“)

společnosti, jakým způsobem v této oblasti probíhají změny, v jaké míře jsou u různých informátorek žádány.

1.3.1. M.B.

M.B. je asi pětatřicetiletá Gitanka, pochází z Perpignanu, narodila se a vyrůstala ve čtvrti St Jacques. Po svatbě se přestěhovala k rodině svého muže do Montpellier. Život v Montpellier snášela velmi těžce, byla to tvrdá zkušenost, špatně vycházela především s tchýní, která ji „týrala“ a „chtěla si ji přizpůsobit“. M.B. tedy od rodiny svého manžela utekla zpět do Perpignanu, kde si pronajala byt a asi tři měsíce zde žila sama. V době, kdy od manželovy rodiny utekla, byla již těhotná a první dítě porodila mimo rodinné zázemí. Když manžel zjistil, že se do Montpellier nevrátí, přistěhoval se za svou ženou zpět do Perpignanu. Od té doby žijí zde, narodily se jim další děti. Manželova rodina, respektive jeho matka, která žije stále v Montpellier, se snaží ovlivňovat chování a postoje své snachy dodnes⁴.

M.B. byla jako mnoho jiných žen z perpignanské komunity svým manželem fyzicky týrána (bita), časem však hrubé zacházení přestalo, neboť si je „nenechala líbit“.

V současné době je M.B. předsedkyní organizace *Association des femmes gitanes* v Perpignanu, kterou založila a k jejíž náplni činnosti se vrátíme později. Pracuje zde jako dobrovolnice a této činnosti se věnuje vedle péče o rodinu ve svém volném čase (tedy zhruba na poloviční úvazek). Její manžel se k těmto aktivitám nejdříve stavěl odmítavě, postupně si prý zvykl. Negativní postoj k její práci zaujímala i většina lidí (žen i mužů) z perpignanské komunity, kteří ji zpočátku považovali za „blázna“ a do jisté míry na ni takto nahlížejí dodnes.⁵

⁴ Zápis v terénním deníku (dále jen TD) ze dne 25.10. 2004

⁵ Zápis v TD ze dne 18.10. 2004

1.3.2. L.R.

L.R., jednatřicetiletá Gitanka pochází z malé komunity v městečku Vinça vzdáleném asi 30km od Perpignanu. Její rodiče se sem přestěhovali několik let po svatbě, matka pochází z komunity v Perpignanu, otec z komunity v městečku Millas (nedaleko od Vinça). Když byla L.R. malá, velmi dobře se učila a postupně u učitelů i u obyvatel městečka získala pověst mimořádně nadané studentky. Sousedé i učitelé začali chodit za jejími rodiči a přesvědčovali je, že by měla ve studiích pokračovat. Nakonec jí to bylo navzdory tradici umožněno. L.R. dokončila gymnázium a poté dokonce vystudovala na perpignanské univerzitě. Dnes učí francouzštinu a katalánštinu na druhém stupni základní školy (collège). Na svou kulturu je velmi hrdá, přesto jsou věci, které by ráda změnila, respektive, které mění. Doposud není vdaná a nemá děti, což je v jejím věku v její komunitě zcela nezvyklé, již 13 let žije se svým přítelem z Guadeloupe (tedy není to Gitan ani Francouz).

Její rodina se zpočátku stavěla ke všem odlišnostem od zavedených kulturních norem velmi odmítavě. Během docházky na základní školu, tedy v době, kdy L.R. dospívala, ji všude doprovázel starší bratr, který také dohlížel na to, aby se příliš nesblížila s francouzskými chlapci. Pokud měl pocit, že se L.R. prohřešuje proti pravidlům „slušného chování“, fyzicky jí trestal.

Chuť L.R. studovat považovala rodina za jistou formu „úchylky“, a to i poté, co její rozhodnutí přijala. Jejich postoj se odrazil i v přezdívce, kterou L.R. dali - jedná se o jméno města, v němž se nachází ústav pro duševně choré (Thuir). Nakonec její rozhodnutí přijali se vším, co s sebou přinášelo, a studium jí umožnili i přes nelibost, jakou chování L.R. vzbuzovalo mezi jinými Gitany.

Problematický byl i vztah s přítelem L.R., dlouho jej tajila, poté se o něm dozvěděl její bratr a matka, která informaci přijala s pláčem. Otcí se přítele odvážila

představit až po čtyřech letech známosti. Rodina jej nakonec přijala a toleruje ho. Jejich vztah však není považovaný za tak hodnotný, jako by byl považovaný takto dlouholetý vztah v případě, že by přítel byl Gitan.

1.3.3. Mossa

Autorka knihy *La gitane et son destin*, Mossa, neumí číst ani psát. Jednoho dne se obrátila na Bernarda Leblona s žádostí, aby jí pomohl napsat knihu o gitanských ženách, jejich postavení a problémech. Své výpovědi nahrála na kazety v rodném jazyce, tedy v etnolektu katalánštiny, Bernard Leblon je přepsal, přeložil, uspořádal a opatřil krátkými komentáři. V době, kdy kniha vznikla (1992), bylo Mosse 28 let a měla již tři děti. Kniha je výpovědí o jejím osobním životě, o životě v gitanských komunitách i o postavení žen obecně.

Mossa pochází z rodiny kočovných katalánských Gitanů. Otec jí zemřel, když byla velmi malá, s matkou a sourozenci pak kočovali především po jižní Francii. Část roku trávili v Provence, v Arles a okolí, kde matka pracovala, v zimě pak jezdili do Perpignanu k příbuzným. Když bylo Mosse 14 let, její matka tragicky zemřela a Mossa byla odkázána na své bratry, s nimiž žila v Arles. O tři roky později se vdala za Gitana z Perpignanu a odstěhovala se za ním. Tato změna vyvolala v Mosse smíšené pocity: na jednu stranu ocenila „pohodlí“ usedlého způsobu života, na druhou stranu se těžko vyrovnávala s „mentalitou“ perpignanské komunity, která je dle jejích slov uzavřenější a přísnější než komunity v Provence (Arles). První dítě se Mosse narodilo až tři roky po svatbě, do té doby bylo soužití s jejím manželem problematické. V těžkých chvílích Mossa často utíkala ke svým příbuzným do Arles. Po narození prvního dítěte se situace zlepšila.

Život v komunitě v Perpignanu přivedl Mossu k zamyšlení se nad osudy Gitanek, o jejich úděl a problémy se s námi dělí ve výše uvedené knize.

V současnosti Mossa již v Perpignanu nežije, podle dostupných informací se s rodinou přestěhovala do Arles.

Na základě výše uvedených pramenů se v následující kapitole nejprve pokusím popsat, jaké je tradiční postavení ženy v rodině a ve společnosti.

2. Tradiční postavení ženy v rodině a ve společnosti

Během terénního výzkumu jsme si mohly vytvořit relativně ucelený obrázek o tom, jaké je tradiční postavení ženy v gitanské rodině. Status, jaký žena zaujímá ve vlastní rodině, a role, jaké jsou jí zde přisuzovány, se ve velké míře odráží i v jejím postavení ve společnosti. Tyto role se však v různých životních etapách Gitanek mění.

2.1. Změna statusu v průběhu života ženy

Vývoj postavení ženy v rodině a ve společnosti je částečně určován věkem a s ním spjatými událostmi (přechodovými rituály), které vytvářejí mezníky mezi jednotlivými etapami života. Patří mezi ně především svatba a narození prvního dítěte. Další důležitou hranicí je zřejmě období, kdy žena provdá první dítě a stává se babičkou (respektive tchyní) - tuto hranici se nám však nepodařilo zjistit přesně.

2.1.1. Dětství a dospívání - „Gitanka před svatbou“

Je složité určit moment, kdy žena přestane být vnímána jako dítě a začne být považována za mladou dívku. Naše informátorky se v tomto ohledu nevyjadřovaly zcela přesně, z jejich výpovědí lze však usuzovat, že se jedná již o období před pubertou.

Mladé dívky jsou pod neustálým dohledem svých starších bratrů (eventuelně otce či jiných mužských příbuzných, např. bratranců). Ti mají dbát na to, aby se jejich „svěřenkyně“ neprohřešily proti předepsaným normám a mají-li pocit, že dívka nějakou z nich porušila, mohou nebo dokonce musejí ji za to potrestat. Jedná se zejména o styk s chlapci jejich věku, především pak s *payos* (s gádži).

L.R. uváděla příklad, kdy jako malá holčička dala přátelskou pusu kamarádovi ze školy. Viděl to však její bratr a doma ji pak velmi surově zbil.⁶ Mossa píše o obdobné, ještě nevinnější situaci, kdy si jako devítiletá hrála společně s dalšími malými Gitankami s několika mladými chlapci, s *payos*. Věděla sice, že přestupuje určitá pravidla, ale neodolala lákavé nabídce kluků, kteří jí výměnou za to, že si s nimi bude hrát, půjčili kolo. Když situaci zahlédli její bratři, byla Mossa tvrdě potrestána.⁷ Na Mossu dohlíželi bratři o to více, že její matka tragicky zahynula, Mossa mimo jiné uvádí: „ Moji bratři byli velmi přísní. Bylo zakázáno bavit se s kýmkoli. Nesměla jsem mluvit s chlapci, nesměla jsem mluvit s dívkami. (...) musela jsem zůstat v karavanu se švagrovými⁸.“ Takové chování, vnímané jako přísné a surové ze strany L.R. a Mossy, však muži nahlízejí z jiné perspektivy. Na otázku, jaké byly povinnosti chlapců, prastrýc L.R. odpovídá: „Kluci museli hlídat děvčata. Ta nesměla ani chodit ven sama, ani nosit kalhoty, ani jezdit na kole. (...)“. O trestání jejich „přestupků“ pak uvádí: „(...) Když (děvčata) neposlušovala, vyholili jim hlavu, namlátili jim ...“.⁹

Muži jsou v tomto období strážci dívčiny počestnosti, dohlízejí, aby zůstala před svatbou „nedotčena“. V případě, že by v této funkci selhali, znamenalo by to ostudu nejen pro dívku samotnou, ale pro celou rodinu. Dívka by proto neměla s chlapci ani mluvit a v žádném případě s nimi nesmí být o samotě. Tento postoj může dojít v některých případech až do extrémů.

Dokládá to zřejmě relativně výjimečný případ třiatřicetileté ženy ze čtvrti St Jacques, která dosud není vdaná a nemá děti. Její synovec uvedl: „Je to moje teta, je jí 33 let, to znamená, že je téměř o 13 let starší než já. Mám k ní úctu, ale kdybych ji viděl s nějakým mužem, měl bych právo ji uhodit ... a dědeček

⁶ Zápis v TD ze dne 29.10. 2004

⁷ Mossa 1992, str. 97

⁸ Mossa 1992, str. 26

⁹ Elisabeth Reyes 1998, str. 47

by mě za to pochválil. Protože ... dokud není vdaná, může jí být třeba čtyřicet, ale je to pořád „mladá dívka“.¹⁰

Obavy z příliš intimního styku dívek s jejich vrstevníky ovlivňují i vzdělávání mladých Gitanek. Smíšené školy z tohoto hlediska představují příliš velké riziko, a dívky tedy většinou ze školy odcházejí v době, kdy dosáhnou dvanácti let¹¹ (ve Francii je povinných pouze pět let školní docházky, druhý stupeň základní školy již povinný není). Po ukončení školní docházky zůstávají s matkou v domácnosti, pomáhají při běžných domácích pracích, starají se o mladší sourozence.¹² Dívky se této zvyklosti dříve rozhodně nebránily, naopak ji považovaly za samozřejmost¹³.

Dosažení věkové hranice čtrnácti let je považované za adekvátní pro provdání dívky. Podle tradice vybírají partnera rodiče. Otec také dává souhlas se sňatkem a dívka se jeho rozhodnutí musí podřídít i proti své vůli. Mladí snoubenci se až do svatby nesmějí stýkat, nesmí si nikam vyjít sami, nemluví spolu ani v přítomnosti jiných lidí, neznají se. Tento zvyk nám potvrdila řada informátorek. M.B. vypověděla, že vzhledem k tomu, že ženy manžela před svatbou neznají, je to jako „sázka do loterie“. Poznávají se až po svatbě, a teprve později se uvidí, „co a jak, jestli to půjde nebo ne“.¹⁴

Ze strany gitanské společnosti je s dospíváním mladých dívek spojena řada zákazů z nejrůznějších oblastí (škola, společenské styky, volba partnera, odívání, atd.). Na chlapce v tomto věku se přísná pravidla nevztahují, mohou se svým životem nakládat víceméně libovolně, mají dovoleno to, co by u dívek bylo nemyslitelné, tedy chodit do školy delší dobu,

¹⁰Leblon, B.; Escudero, J.-P. 2003, str. 140

¹¹ Rozhovor s M.B.; Mossa 1992, str. 18, str. 88; zápis v TD ze dne 29.10. 2004

¹² Podobné je to u manušských dívek. Emmanuel Fabre, který zajišťuje výuku pro děti kočovníků a snaží se je integrovat do „běžných“ tříd, uvedl že se sdružením „ASET organizují i collége, tzn. 2.stupeň zákl. školy, který je ve Francii nepovinný. To už děti nechodí mezi ostatní (ale můžou, když chtějí). Většinou je už rodiče nepustí, aby se – především dívky nezkažily“. Proto mají jen „manušské třídy“, přicházejí do školy po začátku vyučování (aby někoho nepotkali) a ze stejných důvodů odcházejí před skončením.

¹³ Elisabeth Reyes 1998, rozhovor s babičkou

¹⁴ Zápis v TD z dne 25.10. 2004

chodit na diskotéky, mluvit s cizími lidmi. Mohou mít i milostný poměr s dívkami z řad majority (s *payas*). Vztahuje se na ně jediný zákaz, a to blíže se stýkat se svobodnými Gitankami. V poslední době v této oblasti dochází k mnoha změnám, k nimž se vrátíme o něco později.

2.1.2. Gitanka po svatbě

Svatba je jedním z významných přechodových rituálů, tedy rituálů, které se „týkají jednotlivců a změn v jejich společenském postavení“¹⁵. Podle antropologa Van Gennepa se rituál „člení na tři samostatné části. Nejprve je jedinec na určitou dobu odloučen od zbytku skupiny a během této doby prodělá určité zkoušky, školení nebo je jednoduše izolován. Poté následuje období pomezí, v němž zasvěcenec podstoupí veřejný rituál, který jej formálně uvede do nového postavení. Závěrečná fáze je znovupřijetím nového a změněného člověka do společnosti.“¹⁶

Na základě výše uvedené definice lze tedy i tento přechodový rituál rozdělit do tří fází. První fáze (tzv. *separace*) začíná zasnoubením a zahrnuje celé období až do svatby, které podle Mossy obvykle trvá šest měsíců až jeden rok – podle toho, jak rychle se rodičům podaří našetřit prostředky na svatbu. Během tohoto období je dívka střežena více než kdykoli předtím. Dříve spolu snoubenci v tomto období nesměli ani mluvit, vidět se směli pouze za přítomnosti rodičů, dnes došlo v této oblasti k částečnému posunu. Snoubenci smí být navzájem v kontaktu, mohou si zajít například do kina, vždy však v doprovodu starších členů rodiny¹⁷.

Druhou fází tohoto rituálu, tzv. *pomezí*, představuje svatební obřad samotný. Svatba je významná událost pro celou

¹⁵ Murphy 2004, str. 186

¹⁶ Murphy 2004, str. 187

¹⁷ Mossa 1992, str. 48

komunitu, a především pro Gitanku samotnou. Oficiální civilní obřady se uskutečňují jen vyjimečně, někdy se konají církevní obřady, především v případech stoupců evangelizační církve *Mission Evangélique Tsigane*¹⁸. Většinou je svatební obřad pouze veřejnou oslavou, jejíž nejdůležitější součástí je uskutečnění rituálu zvaného „dikló“ neboli „kapesník“ (francouzsky „mouchoir“). Jedná se o veřejné prokázání nevěstina panenství. A právě prokázání nevěstina panenství a posléze jeho ztráta se zdá být zásadní pro změnu statusu vdané ženy.

Panenství je dle našich informátorek považované za nejvýznamnější dar, dalo by se dokonce říci, že pro komunitu představuje panenství mladé dívky jedinou významnou hodnotu spojenou se životem ženy před svatbou¹⁹. Právě pro zachování této hodnoty je žena před svatbou tak přísně střežena svými mužskými příbuznými. V případě, že mladá dívka není panna, zcela ztrácí svůj již tak nízký status, je zavržena a nemůže se provdat za Gitana z komunity.

M.B. podotýká: „Když dívka už není panna, Gitani ji nechtějí. Pokud se chce vdát, musí si najít manžela mezi *payos* (gádži) nebo Araby z naší čtvrti.“²⁰ Tento postoj potvrzují i další informátorky, mnohokrát se o něm zmiňuje Mossa ve své knize, názor se objevuje i ve výpovědích mužů i žen zaznamenaných v knize *Le livre des gitans de Perpignan*.

Dikló, tedy rituál stvrzující dívčino panenství, je prováděn v den svatby. Vykonáním tohoto úkonu je pověřena starší žena, tzv. *diklera*, která pomocí složeného kapesníku prověřuje dívčino panenství. Jedná se v podstatě o gynekologické vyšetření, při němž jsou kromě nevěsty přítomny i starší ženy (alespoň čtyřicetileté) jak z rodiny nevěsty,

¹⁸ „Cikánská evangelická misie“. Jedná se o letniční církev, která se ve Francii rozšířila na konci šedesátých let 20.století. Velká část perpignanských Gitanů se k této církvi hlásí.

¹⁹ Rozhovor s M.B. (Santa, Dolores, její matka: „Ano, panenství je chloubou gitanek“.)

²⁰ Rozhovor s M.B.

tak z rodiny ženicha. Platnost „vyšetření“ musí uznat zástupkyně obou rodin, tedy jak matka nevěsty, tak matka ženicha. Během vyšetření však nesmí dojít k defloraci nevěsty, na kapesníku se nesmí objevit krvavé skvrny²¹. *Dikló*, tedy „kapesník“, pouze dokládá, že vyšetření bylo provedeno, na kapesníku musí být „pět hvězd“, respektive pět stop po penetraci kapesníku do vagíny nevěsty. *Diklera* poté na veřejnosti přísahá na mrtvé, že je dívka panna. Podle naší informátorky z Carcassonu, která sama není Gitanka, ale přes dvacet let žije v tamní komunitě, představuje *dikló* pro dívky, které jej absolvují, traumatizující zážitek podobný znásilnění.²² Z výpovědí Gitanek z Perpignanu na druhou stranu vyplývá, že si svatbu bez *dikló* nedovedou představit.

Během svatebního obřadu vystřídá Gitanka dvoje šaty – nejprve bílé, doplněné korunkou – jako symbol panenství, poté, ve večerních hodinách, barevné šaty s flitry a velkým výstřihem. Podle Mossy začíná svatba průvodem, následuje oběd a lidé jsou vpuštěni do sálu, kde slavnost probíhá. Odpoledne, když je již slavnost v plném proudu, ve chvíli, kdy má nevěsta na sobě stále bílé svatební šaty, je proveden rituál *dikló*.

Pro upřesnění detailů zde uvádím úryvek, v němž Mossa tuto část svatby popisuje: „*Odpoledne, když má na sobě nevěsta ještě svatební šaty, kolem šesté hodiny, se jí odejme kapesník. Kapesník je důkazem dívčina panenství. Dokazuje, že její manžel nebyl podveden a že je panna, protože u nás to má velký význam, dívčino panenství. Proto děláme velkou oslavu, abychom všem dokázali, že dívka nebyla pošpiněna. Dělá to stará žena v zavřené místnosti, kam smějí pouze ženy. Nechají vstoupit maximálně deset, patnáct starších žen ... minimálně*“

²¹ Téměř identický rituál zaznamenala Paloma Gay y Blasco během svého výzkumu v Jaraně. I zde je vykonáním rituálu pověřena starší žena, ani v Jaraně se na kapesníku nesmí objevit krvavé skvrny. Gitanky zde věří, že starší žena zná mnoho způsobů, jak poznat, zda je dívka „čistá“. Mimo jiné ale také věří, že právě skvrny na kapesníku jsou jasným důkazem dívčina panenství. Z hlediska gynekologů je tato varianta nemožná, jedná se tedy o „kulturní konstrukt“ (Blasco 1999, str. 91-99). Je možné, že podobné teorii věří i ženy v Perpignanu. Vzhledem k tomu, že jsme v komunitě pobývaly relativně krátkou dobu a jelikož se jedná o velmi choulostivé téma, nepodařilo se nám ho podrobněji prověřit.

²² Zápis v TD ze dne 20.11. 2004., Z. také uvedla, že pokud chtějí matka s nastávající tchyní dívce trauma z vyšetření ušetřit, dá se „mouchoir“ zfalšovat pomocí vaječného bílku.

čtyřicetiletých, z rodiny dívky a z rodiny chlapce. Je tam stará poctivá žena, která vyšetří nevěstu, která jí odejme kapesník. Nevím, jak vám to vysvětlit. (...) Když je po všem, stará vystoupí na pódium k hudebníkům, tam, kde je mikrofon, a ukáže kapesník všem. Přísahá, že je to pravda, že je to správný kapesník, zapřísahává se. Přísahá na mrtvé a u nás jsou mrtví svatí. Přísahá, že dívka byla poctivá, že její muž nebyl podveden, že dívka byla věrná a proto si zaslouží věrnost. A pak rodiče pláčí a všichni jsou spokojení!"²³

Z výše uvedené ukázky vyplývá, jaká váha je zde přisuzována jak osobě *diklery* samotné, tak přísaze, již vykonává. Mossa zdůrazňuje, že *diklera* může být pouze stará, poctivá žena. Jedná se o ženu s výjimečně vysokým sociálním statutem. Největší váha je zřejmě přisuzována přísaze samotné. Přísaha na mrtvé je považována za dostatečný důkaz pravdy. Nikdo si neodvážá takovou přísahu zpochybnit. Jak říká Mossa: „mrtví jsou u nás svatí“. Informátorka L.R. v souvislosti s přísahami na mrtvé uvedla, že největší urážka je, když někdo urazí mrtvé jiné rodiny, když „přísahá na mrtvé z jiné rodiny“, nebo když křivě přísahá na mrtvé – to může vést až ke smrtelným konfliktům²⁴.

Během svatebního dne je nevěsta oslavována jako královna, respektive je oslavováno právě její panenství. Život v manželství nezačíná v den svatby, po oslavě jde nevěsta spát do domu svých rodičů, tedy k matce. Závěrečná fáze rituálu, tedy znovupřijetí do společnosti nastává až další den. Tehdy se manžel v doprovodu své sestry nebo jiného člena rodiny vypraví pro nevěstu. Podle Mossy se jdou oba novomanželé společně projít někam do města, jdou do kina, nebo kamkoliv jinam. Poté „si pronajmou byt nebo pokoj v hotelu a dva nebo tři dny je nikdo neuvidí“²⁵. Skutečnost, že nevěsta odchází do

²³ Mossa 1992, str. 49

²⁴ Zápis v T.D. ze dne 29.10. 2004

²⁵ Mossa 1992, str. 50

nové rodiny až den po svatbě, mi potvrdila i informátorka L.R.²⁶

Svatební obřad spojený s oslavou panenství prostřednictvím rituálu *dikló* je důležitým mezníkem pro změnu statutu ženy. Po svatbě dochází v životě ženy k mnoha změnám, které vedou k tomu, že její status přechodně klesá. Nastává období, kdy mladá žena již není panna, ale zároveň ještě není matka. Stěhuje se k rodině manžela, již na ni nedohlížejí její bratři či otec, ale její manžel a v neposlední řadě její tchýně. Ve výše uvedeném životním příběhu naší informátorky M.B. je přístup tchýně ke snaze stručně popsán, manželova matka na snachu dohlíží, „snaží se si ji přizpůsobit“, v případech sporů mezi novomanželky stojí tchýně na straně svého syna. Tchýně obecně dohlíží na chování snachy, určuje, jakým způsobem má mladá žena vařit, hospodařit, oblékat se atd.

V terénním deníku ze dne 25.10. 2004 jsme si poznamenaly: „(...) zavedly jsme řeč na tchýně, M.B. vyprávěla, že má strašnou tchýni, která ji týrala a chtěla si ji přizpůsobit podle svého. (...) terorizuje ji dodnes, vysvětluje jí, co má prát v ruce a co ne, jak má vařit, atd. (...) pak ještě dodávala zábavné historky, jak ji provokuje tím, jak pere, vaří z polotovarů, maluje se a nakrucuje se.

Přístup tchýně ke snaze a naopak je samozřejmě individuální, Mossa například vypovídá, že osobně měla velmi hodnou tchýni, zároveň ale uvádí, že to byla záležitost spíše výjimečná. V obtížných životních situacích, které po svatbě nastanou, žena utíká do místa, kde žije její rodina. M.B. utekla z Montpellier do Perpignan, Mossa se uchýlovala ke svým příbuzným v Arles.

Nízký status ženy po svatbě souvisí se skutečností, že ještě není matkou. Status se nezlepšuje tehdy, když žena

²⁶ Zápis v TD ze dne 17.11. 2004

otěhotní (viz útěk těhotné M.B. z Montpellier), ale až ve chvíli, kdy skutečně porodí.

Mossa podotýká: „Otěhotněla jsme hned, ale přicházela jsem o ně, o děťátka ...od sedmnácti do osmnácti let jsem třikrát potratila a během tohoto období mi manžel dělal nejrůznější naschvály. Chodil ven, podváděl mě a choval se ke mně, jako bych neexistovala, protože jsem nemohla otěhotnět (...).“²⁷

V tomto období se na ženu i nadále vztahuje řada zákazů, v mnohém přísnějších než před svatbou. O zákazech promluvíme souhrnně ve druhé části této kapitoly.

2.1.3. Gitanka se stává matkou

Přechodné období, kdy žena zastává pouze roli manželky, končí ve chvíli, kdy se stane matkou. L.R. v této souvislosti vypověděla: „Postavení ženy v romské rodině je komplikované, žena začíná být „respektovatelná“ až poté, co se stane matkou. Když má děti, její status se mírně zlepší, ale není to žádný zázrak“.²⁸ Při porodu bývá přítomna tchýně, pouze ve výjimečných případech je u porodu matka Gitanky. Podle Mossy to vyplývá z podřízenosti ženy muži: „Obvykle musí u porodu asistovat tchýně, protože manžel chce, aby to tak bylo. Jsou ženy, které rodí v přítomnosti vlastní matky, ale to nebývá časté, protože manžel nechce, aby to tak bylo. Je radši, když je u porodu jeho vlastní matka“²⁹. Narození dítěte je rodinou a komunitou vnímáno jako stvrzení vztahu novomanželů. Opět to dokládá výpověď M.B., kterou manžel poté, co porodila, dokonce následoval zpět do Perpignanu (událost zřejmě výjimečná) i výpověď Mossy, podle níž ji manžel začal respektovat poté, co

²⁷ Mossa 1992, str. 34

²⁸ Zápis v TD ze dne 29.10. 2004

²⁹ Mossa 1992, str. 52

se jí po několika letech podařilo dítě donosit³⁰. Žena se dostává do nové role, není již pověřena pouze „péčí“ o manžela, ale nyní i péčí o děti. Vlastní rodina a výchova dětí se dostávají do popředí zájmu.

Po uzavření manželství přibývají ženě další povinnosti vůči rodině, tedy vůči svému manželovi a dětem. Manžela musí poslouchat, následovat jej ve všem, co dělá. Vedle zajištění chodu domácnosti se tato povinnost vztahuje i na některé další události spojené s životem v gitanské komunitě. M.B. vypověděla, že pokud muž drží smutek, jeho žena musí také, je-li to naopak, muž ženu následovat nemusí. Období smutku přitom může být velmi dlouhé, matka M.B. například držela za tchýni smutek jeden a půl roku.³¹ Svému muži musí žena zůstat věrná, a to i v případě, že jí manžel podvádí či bije. Pokud svého muže opustí, nesmí se již znovu vdát za nikoho z komunity. Ovdověli, může se vdát pouze za rozvedeného muže. Pokud se rodina Gitanky nebo Gitanka samotná vůči svému manželovi prohřeší, eventuelně jej opustí, děti automaticky zůstávají v péči manžela nebo jeho rodiny.

L.R. vyprávěla tragický příběh ze své rodiny. Její teta se proti vůli rodiny vdala za Gitana ze španělské komunity, s nímž měla dvě děti. Když jí manžel začal bít, utíkala zpět ke své rodině, její otec však jednoho dne jejího manžela zabil. Španělští Gitani vyhlásili celé rodině vendettu a všichni její členové se museli schovávat po celé Francii. Teta L.R. utekla do Paříže a už nikdy neviděla své dvě děti, protože zůstaly u španělské rodiny v Perpignanu.³² I Mossa uvádí případy, kdy žena z vážných důvodů opustila manžela a už neměla právo své děti vidět.

Další povinností Gitanky je výchova dětí. Přístup k dětem popsala řada informátorek stručně konstatováním „dítě je

³⁰ Mossa 1992, str. 34

³¹ Zápis v TD ze dne 18.10. 2004

³² Zápis v TD ze dne ze dne 17.11. 2004

král". K dětem se musí přistupovat velmi tolerantně, v žádném případě se nesmí dopustit, aby jakýmkoli způsobem strádaly - ať už psychicky či fyzicky. Podle některých žen je to až přehnané, když pak děti dospějí, nejsou schopny se o sebe postarat.³³

Žena, která již sama pečuje o rodinu, se navíc podle některých výpovědí do jisté míry stará i o celkové hospodaření domácnosti.

2.1.4. „Starší“ Gitanka

Poslední důležité období, kdy se zvýší sociální status Gitanky, je zřejmě do jisté míry dáno věkem. Nepodařilo se nám zjistit, zda existuje nějaká konkrétní událost či rituál, který by zde fungoval jako mezník, tedy přechod mezi tím, kdy je žena považována za matku a manželku, a obdobím, kdy se jí zároveň dostává úcty od zbytku společnosti. Je možné, že zde působí více faktorů.

Skutečnosti, které by mohly provázet zvýšení sociálního statusu ženy, je jejich věk a nabývání životních zkušeností, narůstání jejich schopnosti postarat se o rodinu, živit ji. Podle společenských norem ženy nemají pracovat, ve skutečnosti jsou to často ony, které shánějí obživu³⁴, hospodaří s penězi, které manžel vydělá, eventuálně s penězi získanými ze sociálních dávek³⁵.

Ženy ze *Sdružení gitanských žen* v Montpellier například vypověděly, „že mladé Gitanky vůbec nepracují, když už někdo z žen pracuje, pak jsou to starší ženy jako ony“³⁶, tedy ženy, kterým mohlo být zhruba přes padesát let. Na to, v kolika letech se žena může podílet na významných událostech v životě komunity, by se dalo usuzovat i z výpovědi Mossy, která

³³ Zápis v TD ze dne 28.10. 2004

³⁴ Elisabeth Reyes, *Què és ser gitano a l'alba del segle XXI?*

³⁵ Rozhovor s M.B.

³⁶ Zápis v TD ze dne 28.10. 2004

podotýká, že provádění *dikló* se mohou účastnit „starší ženy ..., kterým je nejméně čtyřicet let.“³⁷ Pokud uvážíme, že se Gitanky v tradičních komunitách vdávají mezi čtrnáctým a šestnáctým rokem a posléze mají hned děti, pak je pravděpodobné, že po čtyřicítce mají již vnoučata. Je tedy možné, že mezníkem pro zvýšení statusu ženy je chvíle, kdy se jí narodí první vnouče a ona sama přijme novou roli tchyně. Tato tvrzení však nemáme od našich informátorek potvrzená, a proto jde do jisté míry o dohady.

Dikló samotné pak vykonává „stará“ žena. Vedle úkonů spojených s magií a léčitelstvím je to jedna z mála čistě ženských „profesí“, kterou nemohou vykonávat muži. Celospolečenský význam této role je umocněn skutečností, že počet žen pověřených výkonem tohoto rituálu je velmi omezený. Bývá totiž pouze jedna taková Gitanka ve městě, v některých městech dokonce není vůbec.

„V Carcassonu není osoba oprávněná dělat *dikló*, proto z Carcassonu jezdí katalánští Gitani do Perpignanu, španělští Gitani jezdí do Avignonu. Žena, která provádí *dikló*, je velmi dobře placená. Když jedou za ní do Perpignanu, stojí to 200 - 300 Euro, když se žena musí přemístit za nimi, stojí to i 2x tolik.“³⁸

2.2. Zákazy a povinnosti

S postavením Gitanky ve společnosti úzce souvisí řada zákazů a povinností vyplývajících z „gitanského zákona“, kterým se žena musí podříditi, a které nejsou zdaleka tak striktní a rozšířené, pokud jde o muže. V současnosti se situace v této oblasti částečně mění, o tom však promluvíme v následující kapitole. Jednotlivé zákazy jsou částečně modifikovány v jednotlivých životních etapách Gitanky.

³⁷ Mossa 1992, str. 49

³⁸ Zápis v TD ze dne 20.11. 2004

V předchozí části kapitoly jsme se zmínily o jednom z důležitých zákazů týkajících se Gitanek, a tím je zákaz styku s cizími muži. Žena se smí stýkat pouze s muži z vlastní rodiny a s muži, kteří stojí mimo rodinu, smí být v kontaktu pouze v doprovodu mužských příbuzných. Společenské styky s *payos* jsou zcela vyloučeny. V mládí dohlízejí na dodržování tohoto pravidla mužští příbuzní z vlastní rodiny, po svatbě přejímá tuto úlohu manžel. Dívky jsou z tohoto důvodu z obavy ze smíšených tříd odebírány ze školy již v relativně nízkém věku (12-14 let). Zákaz se odráží i v dalších činnostech, a žena má tedy zapovězeny veškeré společenské styky mimo komunitu. Účastnit se smí pouze svateb, slavností a bohoslužeb v gitanské komunitě. I při událostech uvnitř komunity, jako jsou například pohřby, mají muži a ženy oddělené role.

Když L.R. popisovala průběh pohřbu, mimo jiné uvedla: „muži jsou obvykle ve společnosti mužů, ženy ve společnosti žen (...) a protože jsou muži ve společnosti mužů, tak moc nevím, o čem si povídají, já osobně jsem naposled obsluhovala, připravovala jsem kávu, prostě jsem se starala (...)”³⁹.

Samotné nesmí ani opustit čtvrt, pokud jdou na procházku, musí mít opět doprovod. Vyloučeny jsou samozřejmě návštěvy kaváren a diskoték.

Jean-Marc, mladý Gitan (kolem 28 let) ze St Jacques uvádí: „(...) žena na diskotéce je důvodem pro rvačku. Vždy tam budou muži, kteří ji vyzvou k tanci, i když už nějakého muže mají. Právě proto Gitani své ženy nebo sestry na diskotéky nevodí.”⁴⁰ Mossa uvádí příklad, kdy nutně potřebovala telefonovat a pouze v rychlosti odběhla do jedné kavárny, jejíž majitele se svým mužem znali. Než vstoupila, ujistila se o tom, že v kavárně

³⁹ Rozhovor s L.R. ze dne 17.11. 2004

⁴⁰ Rozhovor s M.B.

nikdo není. Její manžel ji však viděl z kavárny vycházet a potrestal ji.⁴¹

Zákaz komunikace Gitanek s okolím se do jisté míry vztahuje na všechny „cizince“ bez ohledu na jejich pohlaví, a to především tehdy, když je žena ještě relativně mladá. Zmiňuje se o tom Mossa ve své knize, a my samy jsme takové situace zažily při návštěvě různých čtvrtí. Komunikační bariéra se však týkala pouze mladších žen, starší ženy s námi komunikovaly volněji.

Když jsme byly v Montpellier, ve čtvrti v Montaubérou, ocitly jsme se v následující situaci: Hledaly jsme jednoho pamětníka, na kterého nám dal kontakt jeho známý v Perpignan. Přišly jsme na místo, nechtěly jsme oslovovat muže, které jsme neznaly, a tak jsme šly k jediné dívce, která stála uprostřed náměstíčka. Mohlo jí být kolem čtrnácti let. Ptaly jsme se, kde bydlí zmíněný pán, uvedly jsme i jméno našeho informátora z Montpellier. Dívka pohlédla na muže, který stál vedle ní, a neodpovídala, muž nám potom tvrdil, že osoba, kterou hledáme, ve čtvrti rozhodně nebydlí. Dívka neodporovala, jen nás neustále pobízela, ať se zeptáme ještě někoho jiného. Když jsme tak učinily, dozvěděly jsme se, že námi hledaná osoba bydlí přímo naproti místu, kde jsme stály. Domnívám se, že dívka by nám tuto informaci podala, pokud by na místě byla sama, a mohla s námi tedy mluvit, protože byla v té chvíli „pod dohledem“ staršího muže, snažila se nás k námi požadované informaci dovést jiným způsobem⁴².

Další omezení spojené se životem Gitanky se týkají práce a jiných činností, které jsou podle tradice určeny mužům. V případě práce jsme však zaznamenaly rozdíl mezi teorií a praxí. Do jisté míry asi záleží na komunitách a výjimky se také udělují v případě, že je práce ženy považována za

⁴¹ Mossa 1992, str. 85

⁴² Zápis v TD ze dne 27.10. 2004

nezbytnost k uživení rodiny. Gitanky v Montpellier vypověděly, že pracují pouze starší ženy. Podle Gitanek z Perpignanu je možnost, aby žena pracovala, záležitostí moderní doby. L.R. mluví o tom, že ženy z její rodiny pracovaly vždy, a to více než muži, práce žen v její rodině byla dokonce povinností⁴³.

Existuje řada činností, které jsou vyhrazeny mužům a přísně zakázány ženám, zmíníme alespoň ty nejdůležitější. Gitanka v žádném případě nesmí kouřit, pro ženy, s nimiž jsme mluvily, je cigareta v ruce ženy často něco naprosto nemyslitelného. L.R. vypověděla, že „kouření je čistě mužská záležitost“⁴⁴. Podobně je to i s alkoholem. Některé informátorky vypověděly, že žena si sice může „dát skleničku“, nikdy to ale s pitím nesmí přehnat, nesmí se opít, pro jiné je alkohol zcela tabu⁴⁵. Za další výhradně mužskou činnost je považováno řízení automobilu. Mnohokrát jsme se přesvědčily o tom, že ženy skutečně nemají řidičský průkaz. Pokud žena řídí, může se jednat o nutnost (tj. že nikdo z jejích příbuzných řídit nemůže), v jiných případech se pak jedná o záležitost moderní doby a komunita na tuto skutečnost pohlíží s despektem⁴⁶.

Další významná omezení se týkají odívání a péče Gitanek o sebe samé, s výjimkou manžela nesmějí dávat jiným mužům podnět k zalíbení. Nesmějí nosit kalhoty ani krátké sukně, stříhat si vlasy, neměly by se malovat, sportovat, ani jinak o sebe dbát. Gitanky se také samozřejmě nemohou koupat v plavkách, pokud jdou na pláž, mohou jít do vody pouze oblečené.

L.R. uvádí: „Ani má matka, ani mé tety nemají právo dbát o svůj zevnějšek, takže sportovat, dávat si pozor na stravování nebo chodit dobře oblekané - na to všechno muži špatně pohlízejí,

⁴³ Elisabeth Reyes, *Què és ser gitano a l'alba del segle XXI?* „(žena) musela vždycky pracovat a často víc než muž. Měla povinnost přinést domů peníze. Pokud se jí to nepodařilo, muž ji zbil.“

⁴⁴ Zápis v TD ze dne 29.10. 2004

⁴⁵ Rozhovor s M.B.; Mossa; Zápisy v TD

⁴⁶ Rozhovor s M.B.: „některé ženy dnes řídí, ale komunitě se to obvykle nelíbí.“

připadá jim to divné a podezřelé, jako by tím žena vyjadřovala své přání svádět, což je pro Gitany skandální.(...) Nosit kalhoty, stříhat si vlasy – to je také neslýchaně odvážné.“⁴⁷ Stejně důvody pro omezení v odívání uváděly i Gitanky ze St Jacques.

Vedle zákazů, které jsem uvedla výše a s nimiž jsme se setkaly ve všech navštívených komunitách, mají Gitanky samozřejmě i řadu povinností. K těm nejzákladnějším patří vedle naprosté oddanosti manželovi výchova dětí a péče o rodinu obecně. Gitanky, s nimiž jsme během výzkumu mluvily, považují děti a rodinu za největší hodnotu, a jsou ochotny udělat vše pro to, aby zůstaly v jejich blízkosti, mohly se o ně postarat.

Paní L.(starší Gitanka z Montpellier) říkala, že u ní každý den obědvá až 20 lidí – tj. děti, vnoučata a pravnoučata. Nikoho nevyhodí. Gitanská rodina drží pospolu a Lili je jedno, jestli uvaří 3 nebo 5kg brambor. Mladí se berou kolem 17 let a nejsou v té době samostatní, proto je většinou živí rodina. (...) Lilini synové nepracují, ona je živí. Dítě je král, s výchovou to až přehánějí, nemohou je pak v osmnácti letech vyhodit na ulici.⁴⁸ Důležitost rodiny zdůrazňovala i L.R., vypověděla, že ona sama – přestože je „moderní“ žena, není schopná bez rodiny žít a někdy je to až svazující, protože je to například jeden z důvodů, proč nemůže cestovat (...) ⁴⁹. Z tohoto důvodu se dokonce při studiu zaměřila vedle francouzštiny i na katalánštinu, aby ji nemohli poslat učit do jiného regionu.

Povinností ženy je tedy rodinu nasytit, respektive ji uživit. Zde se praxe dostává do konfliktu se zásadami, které platí pro práci žen v některých komunitách. Zatímco v Perpignanu a v Montpellier ženy uvedly, že pracovat smí až ve starším věku, L.R. i Mossa se zmiňují o skutečnosti, že

⁴⁷ Elisabeth Reyes, *Què és ser gitano a l'alba del segle XXI?*

⁴⁸ Zápis v TD ze dne 28.10. 2004

⁴⁹ Zápis v T.D. ze dne 29.10. 2004

jednou z hlavních povinností žen bylo obstarat živobytí, pracovat, zajistit příjem pro rodinu. Tento rozpor si částečně vysvětlují skutečností, že se u sedentarizovaných Gitanů vytratila tradiční řemesla, a většina obyvatel obou výše zmíněných komunit je odkázána na příjmy ze sociálních dávek. Ženy tedy hospodaří právě s takto získanými penězi. V těch rodinách, kde se Gitani živí prodejem zboží na trhu, mohou ženy vypomáhat i v této oblasti. Zákaz práce pro mladé Gitanky si vysvětlují také skutečností, že se změnila možnost pracovních příležitostí a většinu profesí by ženy nemohly vykonávat, neboť by byly v rozporu s jinými zásadami „gitanského zákona“.

Z výše uvedených skutečností vyplývá, jak se společenský status ženy mění v průběhu jejího života, jaké jsou jí připsány role v rodině a ve společnosti, a jaké zákazy a povinnosti tyto role provázejí. Přestože mnohé výše uvedené zásady odpovídají hodnotám, které gitanské ženy uznávají, usilují některé z nich o řadu změn, o to, aby jim byla přiznaná některá „práva“. Změnám, které s sebou přináší „moderní“ doba, se budu věnovat v následující kapitole.

3. Změny v postavení Gitanky v rodině a ve společnosti

Změny, které v souvislosti s postavením žen v gitanské komunitě probíhají, jsou různorodé a do jisté míry se liší i podle lokalit a generací. Mají však společné jedno – poptávka po změnách vychází z komunit samotných, požadavky týkající se změn v postavení gitanských žen nejsou diktovány majoritní společností. V některých oblastech sice taková snaha existuje, podle našeho, byť krátkodobého pozorování se však neseťká s úspěchem. Účelem terénního výzkumu v této oblasti nebylo hodnotit, do jaké míry jsou z našeho pohledu ženy „omezovány“, ale pokusit se alespoň základním způsobem zmapovat, jakým způsobem ony samotné pohlížejí na své postavení v gitanské komunitě, co se na jejich postavení v posledních letech již změnilo, co by se dle jejich názoru mělo změnit v budoucnosti a co by se naopak mělo zachovat.

3.1. Faktory ovlivňující průběh změn

Probíhající změny v gitanské komunitě ovlivňuje řada faktorů. Mezi nejdůležitější z nich patří podle mých zjištění *komunita, církve a existence Společenství gitanských žen* (Association des Femmes Gitanes).

3.1.1. Komunita

Během rozhovorů s našimi informátorkami velmi často zazníval názor, že otázku, do jaké míry je možné ustoupit od některých prvků spojených s tradicí, ovlivňuje v největší míře povaha komunity samotné. Důležitá je velikost komunity, její otevřenost či uzavřenost vůči majoritě a s tím související liberální, nebo naopak konzervativní zaměření. Uvedme tedy několik příkladů.

Když L.R. popisovala, jaké překážky musela překonat, aby mohla vystudovat, neustále zdůrazňovala, že se jí to nakonec podařilo jen díky tomu, že v městečku Vinça žije jen malá gitanská komunita, a společenství není tedy tak uzavřené jako například v Perpignanu. Podle jejích slov je komunita ve Vinça také liberálnější než jiné komunity. V pomyslné klasifikaci od nejotevřenější po nejuzavřenější komunitu, z níž pochází rodina L.R., je na prvním místě Vinça, poté Millas a nakonec Perpignan⁵⁰.

Na hodnocení Perpignanu jako velmi konzervativní uzavřené komunity se výpovědi L.R. shodují s výpověďmi informátorek ze čtvrti St Jacques.

„V Saint Jacques zůstávají Gitani velmi uzavřeni, naopak v jiných městech Jihu, v Avignonu, v Montpellier, v Nimes, jsou ženy volnější. Mohou chodit ven více než my, oblékají se moderněji (...).“⁵¹

Podobný názor má i Mossa, která se do Perpignanu přestěhovala až po svatbě z Arles a ve své knize si opakovaně stěžuje na „mentalitu“ perpignanské komunity.

„(...) v Provence (Arles a okolí - pozn.) je větší zábava. V Perpignanu se musí ženy chovat seriózněji. Manželé nevidí moc rádi, když tančí. (...)“⁵²

Perpignan má tedy pověst velmi uzavřené, konzervativní komunity, kde téměř není prostor pro změnu. Přesto zde změny probíhají, byť pomaleji než jinde. Menší a otevřenější komunity naopak umožňují rychlejší průběh požadovaných změn.

⁵⁰ Zápis v TD ze dne 29.10. 2004 – „Ve Vinça je jen malá komunita, do velké míry smíchaná s gádži, a tradiční pravidla chování tam doznala řady změn, především pak v rodině L.R.. (...) říkala, že by nemohla žít v Millas, kde je větší (i když relativně integrovaná) gitanská komunita a už vůbec by nemohla zůstat v Perpignanu, kde je velmi striktní a tradiční komunita, která jí nesedí.“

⁵¹ Rozhovor s M.B., *Dolores*

⁵² Mossa 1992, str. 87

3.1.2. Církev

Další činitel, který působí na změny v postavení žen, je stejně jako v jiných společnostech církev. V jižní Francii působí v gitanských komunitách letniční církev *Mission Evangelique Tsigane* („Cikánská evangelická misie“)⁵³.

Hodnocení vlivu církve na postavení ženy je nejednotné. V některých oblastech jde o působení pozitivní, v jiných oblastech je působení negativní. Je také třeba podotknout, že se nám nepodařilo zaznamenat názor stoupenců výše uvedené letniční církve, vzhledem k tomu, že naše informátorky byly katolického vyznání a proti působení „Cikánské evangelické misie“ byly relativně zaujaté.

„Pastoři prý ještě zhoršují postavení žen, protože diktují, jak se mají chovat, že nemají tančit (...). M.B. si stěžovala, že na jedné církevní svatbě spolu novomanželé netančili, protože to letniční církev zakazuje (...). Na druhou stranu prý tato církev již díky „hučení do hlavy“ docílila toho, že několik lidí přestalo fetovat, že muži přestali bít své ženy.“⁵⁴

Pozitivní dopad kázání církevních činitelů spočívá podle informátorek v tom, že muži méně bijí své ženy, v dalších aspektech by pak tato církev měla postavení žen ještě zhoršovat, respektive zpřísnovat některé zákazy. Je však možné, že událost, kterou M.B. uvedla jako příklad, byla spíše ojedinělá, vzhledem k tomu, že jiní informátoři se rozhodně vyjadřovali v tom smyslu, že se na svatbách tančí i nadále.

⁵³ Podle www.cultures-tsiganes.org založil „Cikánskou evangelickou misii“ v roce 1968 pastor Clément le Cossec v reakci na rozšiřující se počet konvertitů k letničním církvím z řad Romů a Manušů. V roce 1976 se Cikánská evangelická misie stala členem Francouzské protestantské federace. Podle výše uvedeného internetového serveru se letniční hnutí rozšířilo od Manušů z Francie k Gitanům ve Španělsku. Je také pravda, že podle výpovědi našeho informátora, pana L., je evangelizační činnost *Mission Evangelique Tsigane* velice rozsáhlá a kočovní Romové a Manušové jezdí evangelizovat až do východní Evropy.

⁵⁴ Zápis v TD ze dne 18.10. 2004

V této souvislosti bych se ráda zmínila o závěrech, k nimž došla Paloma Gay y Blasco, která prováděla terénní výzkum mezi Gitany na madridském předměstí v Jaraně. Blasco ve svém článku publikovaném v romistické revue *Etudes tsiganes*⁵⁵ tvrdí, že „*Gitanská evangelická církev*“ (Iglesia Evangelica de Filadelfia) v jistém směru poskytuje Gitankám, které chtějí žít podle tradice, tedy žít jako „opravdové Gitanky“, nástroje k tomu, aby se mohly aktivně podílet na zlepšení svého postavení uvnitř komunity. Ženy tak díky učení církve mohou redefinovat své postavení vůči mužům. Blasco tvrdí, že církev požaduje po ženách, aby se chovaly v souladu s Biblií, což zcela odpovídá tradičnímu chování Gitanek, a nemusí tedy v tomto ohledu nic měnit. Důraz se klade na zachování panenství ženy až do svatby, na to, aby se oblékala i chovala skromně. Konvertované Gitanky tedy zcela ztotožnily etnické pojetí ženství s biblickým pojetím ženství. Pokud jde o pojetí mužství, najdeme zde několik drobných rozdílů. Pastoři *Gitanské Evangelické Církve* zdůrazňují, že nejen žena je podřízena muži, ale i muž musí „ctít a respektovat svou ženu“. V Jaraně takové zdůrazňování mužských povinností údajně vedlo k tomu (stejně jako v Perpignanu), že někteří muži přestali své ženy bít. Církev zároveň klade důraz na věrnost mezi partnery, a to nejen věrnost ženy muži, ale i naopak. Podle Blasco se v Jaraně říká, že se s konvertovanými muži „žije lépe“. Autorka svou tezi uzavírá následujícím tvrzením: „Konverze k evangelizačnímu hnutí je jednou z klíčových metod – ne však jedinou metodou, kterou se mnoho gitanských žen snaží prosadit v současném světě.“⁵⁶

Tento pohled jsem v Perpignanu přímo nezaznamenala, byť se informatorky zmínily o skutečnosti, že někteří muži přestali pod vlivem letniční církve své ženy bít. Skutečnost, že jsem podobný názor nezaznamenala, však nemusí nutně znamenat, že

⁵⁵ *Etudes Tsiganes*, 1997/ vol. 10, str. 29-46.

⁵⁶ *Etudes Tsiganes*, 1997/ vol. 10, str. 46

zde neexistuje, vzhledem k tomu, že většina našich informátorek byly katoličky. Proto jsem považovala za vhodné uvést zde tezi Palomy Gay y Blasco, přestože byla formulována v kontextu odlišné komunity španělských Gitanů.

3.1.3. Association des Femmes Gitanes

Se Sdružením gitanských žen (*Association des Femmes Gitanes*) jsme se poprvé setkaly v Perpiganu, později jsme se samy přesvědčily, že stejnojmenná organizace existuje i v Montpellier. Obě sdružení jsme navštívily. Obdobné organizace existují i v jiných městech jižní Francie (např. *Femmes Gitanes d'Avignon*). Tyto organizace, vedené Gitankami z daných komunit, mají formu občanských sdružení a relativně široké pole působnosti.

M.B., která *Sdružení gitanských žen* v Perpignanu založila, o sobě tvrdí, že je „revolucionářka“ a „bojovnice za práva žen“. Pod záštitou sdružení jsou pořádány různé kulturní akce, aktivity pro děti (do nichž jsou zapojovány i ženy) a je zajištěno doučování pro děti. Gitanky si sem chodí popovídat, pocvičit se v psaní, eventuálně – pokud psát neumějí – sem přinášejí dokumenty a formuláře, které musí vyplnit.⁵⁷ Sdružení dále organizuje výlety pro ženy a děti ze čtvrti St Jacques. V neposlední řadě působí také jako prostředník mezi majoritou a gitanskou komunitou. Pomáhá zprostředkovávat komunikaci rodičů (především matek) se školou. Působení *Sdružení gitanských žen* využívají i sociální pracovníce z „odboru veřejného zdraví“, které zde pořádají „osvětové“ přednášky z této oblasti. Domníváme se, že granty, z nichž je sdružení financováno, jsou do jisté míry vázány na nutnost účastnit se „osvětových“ přednášek na téma „zdraví“, vzhledem k tomu, že nám M.B. často říkala, že „musí jít na přednášku o obezitě

⁵⁷ Zápis v TD ze dne 18.10. 2004

(eventuelně péči o zuby, atd.) a přivést tam nějaké další ženy⁵⁸. Jednou týdně probíhají takové „osvětové“ přednášky přímo v sídle sdružení a my jsme se jich několikrát alespoň částečně zúčastnily. Do perpignanské komunity se v minulosti dostaly dogy a spolu s nimi se zde vyskytlo relativně vysoké množství HIV pozitivních. Podle informací uvedených v knize *Le livre des Gitans de Perpignan* a údajů uvedených v článku „Když se za jednou krizí skrývá jiná⁵⁹“ byl na začátku devadesátých let stoupající počet nakažených HIV alarmující. Sdružení žen částečně vyvíjí činnost i v této oblasti a snaží se detabuizovat užívání adekvátní antikoncepce, tedy prezervativů. M.B. nás také informovala o existenci *Sdružení gitanských žen* v Montpellier na sídlišti Gély ve čtvrti Figuerolles.

Náplň práce sdružení v Montpellier je obdobná jako v Perpignanu. Neměly jsme možnost jeho fungování dlouhodobě sledovat, a tak jsme odkázány pouze na výpověď našich informátorek. Sdružení vzniklo před sedmi lety (tedy v roce 1997) a jeho hlavním úkolem bylo zprostředkovávat komunikaci mezi učitelkami ve škole a matkami dětí. Předsedkyně sdružení, starší Gitanka (Mme L.), dříve ve škole pracovala, nedozvěděly jsme se ale, jakou měla funkci. V současnosti pomáhají ženám při vyplňování formulářů, styku s úřady atd. Občas pořádají pro ženy s dětmi ze čtvrti výlety. Také se *Sdružením gitanských žen* z Perpignanu se seznámily na jednom z výletů. Informátorky dále uvedly, že do jisté míry spolupracují se sociálními pracovníci, přičemž kladly důraz na skutečnost, že je třeba si od sociálních pracovníků udržovat odstup a zajistit, aby do komunity nepronikly v příliš velké míře a nebyly zcela zasvěceny do jejího fungování. Uvedly také, že se

⁵⁸ Zápis v TD ze dne 25.10. 2004

⁵⁹ *Etudes Tsiganes*, 1997/ vol. 10, str. 106 -116

Sdružení žen nevěnuje drogové problematice, té se věnuje jiné sdružení vedené muži.⁶⁰

Obě sdružení se tedy ve velké míře věnují vzdělávání, ať už se jedná o komunikaci se školou, doučování dětí či doučování dospělých (byly jsme svědky situace, kdy se dospělé ženy zdokonalovaly v psaní). Pořádáním výletů a jiných kulturních akcí umožňují mladým Gitankám „vyrážet do společnosti“. Organizované výlety jsou ze společenského hlediska „bez rizika“, neboť se jich účastní velké množství žen a dětí pohromadě. Sídlo sdružení v Perpignanu je navíc místem společenského styku samo o sobě, ženy se zde spontánně scházejí. Je zřejmé, že výše zmíněné činnosti komunitu do jisté míry ovlivňují a její postoj k tradici se postupně pomalu mění.

Sdružení gitanských žen existují nejen ve Francii, ale i ve Španělsku. Z prohlášení *Sdružení gitanských žen* v Grenadě (*Association Romi - Grenade*) publikovaném v revue *Etudes Tsiganes* vyplývá, že ženy zde usilují o vyšší míru emancipace než v Perpignanu. Zároveň se ale v mnoha bodech shodují. Největší důraz kladou na vzdělání a zvýšení informovanosti žen. I přes vyšší míru emancipace ale usilují o zachování gitanských hodnot a tradic, chtějí je pouze přiblížit současnosti, usilují o udržování živé gitanské kultury⁶¹.

3.2. Probíhající a požadované změny v tradičním postavení ženy

3.2.1. Vzdělání

Úsilí o zlepšení vzdělání gitanských dívek (ale i chlapců) bylo patrné v největší míře. Ve většině případů se jednalo o

⁶⁰ Zápis v TD ze dne 28.10. 2004

⁶¹ *Etudes Tsiganes* 1991/3, str27

základní vzdělání, ve výjimečných případech (L.R.) pak o vyšší vzdělání. V předchozí části kapitoly jsme uvedly, jaké jsou důvody omezeného přístupu ke vzdělání dívek, tedy důvody vycházející z komunity samotné. Je třeba si uvědomit, že vzhledem k nízkému věku v době uzavření sňatku se tato omezení do jisté míry týkají i chlapců (po dokončení základního vzdělání).

Mossa v souvislosti se vzděláváním dětí píše: „Gitanka ve dvanácti letech už do školy nechodí. Rodiče jí řeknou: „Nějaký Francouz tě zneužije. Nebo se budeš chtít oblékat po francouzsku a to my nechceme. Musíš ctít dobré vychování, držet se svých zvyků“. (...) Osobně si myslím, že se to změní. Musí se to změnit. Je třeba je (Gitanky) nechat na pokoji, nechat je studovat, aby z nich něco bylo. To nebrání tomu, aby byly zachovány gitanské zvyky, ale je třeba dětem alespoň umožnit, aby měly nějaké vzdělání!“⁶²

Jiný faktor ovlivňující nízkou docházku gitanských dětí je nedůvěra rodičů (matek) k zaměstnancům škol a k majoritnímu vzdělávání obecně. Další příčiny nízkého vzdělání gitanských dětí pak souvisí se skutečností, že je vyučování ve školách ve francouzštině (tedy nemateřském jazyku), děti musí překonávat jazykovou bariéru, jsou umísťovány do specializovaných tříd pro Gitany, kde je úroveň výuky obecně nižší než v jiných školách⁶³.

V Perpignanu bojují proti této nedůvěře ke vzdělávacímu systému již od raného věku dětí. Existuje zde „školka“ pro matky s dětmi. Ve školce jsou učitelky z řad majority i zástupkyně gitanské komunity, děti si zde osvojují francouzský jazyk a jejich matky navíc mohou sledovat, jak „vyučování“ probíhá. Tento model předškolní výchovy je velmi úspěšný, v gitanské

⁶² Mossa 1992, str. 88-89

⁶³ Systém francouzského školství je jiný než u nás. Dítě musí navštěvovat školu v obvodu svého bydliště, a proto je tedy logické, že v místech s vysokou koncentrací gitanského obyvatelstva navštěvují „gitanské“ školy. Podobně jsou ve Francii umísťováni i učitelé: nejméně zkušené jsou obvykle umístěni do „problémových škol“ a teprve ve chvíli, kdy se „vypracují“, dostávají se „za odměnu“ do „lepších“ čtvrtí.

komunitě u Carcassonu byl zaveden již před několika lety a nyní posílají matky (které školku kdysi prošly) své děti do školky samotné.

Gitanské „aktivistky“ se snaží odstraňovat bariéry způsobující nízkou gramotnost dětí, přesvědčují jiné matky, aby své děti (především dívky) do školy posílaly, každý den organizují doučování, atd. Státní úředníci jim přesto nevycházejí příliš vstříc.

Aktivistky ze *Sdružení gitanských žen* se snaží působit na rodiče dívek. Státní úředníci si tuto skutečnost neuvědomují a placený post „zprostředkovatele“ mezi perpignanskou komunitou a školou svěřili ženě z majoritní společnosti. M.B. hodnotí její působení jako neúspěch: „Vzhledem k tomu, že není Gitanka, její působení v roli zprostředkovatele je neúspěšné. Školy jsou smíšené, a tak jsou dívky po dosažení dvanácti let ze školy odebírány. Já znám velmi dobře jejich rodiče a často se chodí poradit právě se mnou.“⁶⁴

O zvýšení kvality vzdělání neusilují pouze Gitanky v Perpignanu, ale i Gitanky v Montpellier, kde právě problémy se školstvím stály u zrodu *Sdružení gitanských žen*. V této oblasti tedy ženy přebírají zodpovědnost za celou komunitu, sdružení vedená muži se této problematice nevěnují. Je třeba také zdůraznit, že postoj k majoritnímu vzdělávání zůstává relativně negativní i u výše zmíněných aktivistek a obavy, že by mohlo být dítěti ve škole ublíženo, přetrvávají i u nich.

Sociální pracovnice měla v rámci „osvěty“ ve *Sdružení gitanských žen* přednášku na téma „násilí“, při které se s jistým odlehčením pokoušela skupině asi patnácti Gitanek vysvětlit, že i ony se dopouštějí „násilí“ vůči svým dětem, když je nenutí chodit pravidelně do školy, a ty že jsou navíc občas „násilné“ vůči učitelkám. Reakce žen byly z našeho

⁶⁴ Rozhovor s M.B.

pohledu relativně zábavné: ženy velmi rozhořčeně argumentovaly tím, že když se jim učitelka nelíbí, tak není důvod, aby jejich dítě do školy chodilo a trpělo tam⁶⁵.

V Perpignanu (i v Montpellier) jsme tedy zaznamenaly úsilí o zpřístupnění základního vzdělání (tj. nejen prvního, povinného stupně základní školy, ale i stupně druhého) mladým dívkám z gitanské komunity a obecně zvýšenou angažovanost žen z komunity v oblasti školství. Na druhou stranu relativně uzavřená komunita ani nadále nepodporuje další vzdělávání dívek vzhledem k tomu, že je neslučitelné s některými dalšími hodnotami, které byly zmíněny výše. Jediným příkladem Gitanky s vysokoškolským vzděláním tak i nadále zůstává L.R., podle níž jsou v celém Katalánsku (zhruba 10 milionů obyvatel) pouze 4 Gitani, kteří vystudovali, z toho pouze ona v severním Katalánsku (tj. na území Francie)⁶⁶. Ze stručného životopisu L.R. uvedeného výše vyplývá, že musela překonat řadu překážek, aby mohla svůj sen realizovat. Po počátečním odmítání rodina nakonec její rozhodnutí přijala a později ho dokonce podporovala, a to i na úkor jiných významných tradic.

Otec L.R. svou dceru v souvislosti s jejím studiem odmítl provdat: „Byla jsem na gitanské svatbě a jeden Gitan pak přišel za mým otcem a požádal ho, jestli by mě neprovdal za jeho syna. Otec odmítl. (...) Řekl, že ne, že chodím do školy ... bylo mi sedmnáct a zrovna jsem odmaturovala. Myslím, že v jednu chvíli (moji rodiče) názor přeci jen změnili, protože mě můj otec dokonce odmítl provdat.⁶⁷“

Nejdůležitější roli v cestě ke vzdělání L.R. však hrála již zmíněná malá, relativně liberální a otevřená komunita, v neposlední řadě i příznivé podmínky vytvořené ze strany majoritní společnosti.

⁶⁵ Zápis v TD ze dne 18.11. 2004

⁶⁶ Rozhovor s L.R. ze dne 17.11. 2004

⁶⁷ Tamtéž

3.2.2. Společenský život

Názor na vzdělávání mladých dívek zaznívající z řad „emancipovaných žen“ z gitanské komunity je relativně jednohlasný, podobné je to i s dalšími změnami týkajícími se některých omezení, která jsou vnímána jako osobní. Jedná se tedy o způsob oblékání, péči o sebe, společenské styky a postoj k práci žen.

Gitanky usilující o jistou míru „emancipace“ téměř jednohlasně volají po možnosti větší volnosti v oblékání a péči o sebe. Dle tradičních zvyklostí mohou ženy nosit od relativně nízkého věku pouze dlouhé sukně, minisukně a kalhoty jsou tabu. Jistý, z hlediska Gitanek příznivý vývoj v rozvolňování pravidel v odívání mladších dívek (tedy žen před svatbou) zaznamenala již Mossa ve své knize (tedy zhruba před 12 lety). Z výpovědí našich informátorek v Perpignanu vyplynulo, že striktní pravidla v oblasti módy se v současnosti opravdu již příliš nevztahují na mladé dívky, ženy po svatbě však stále těmto pravidlům podléhají, zároveň uváděly, že v méně uzavřených komunitách mají v tomto ohledu větší volnost i ženy vdané⁶⁸. Z vlastního pozorování jsme usoudily, že k posunu v odívání skutečně zřejmě ještě nedošlo, neboť jsme ve sdružení ani ve čtvrti za celou dobu našeho pobytu neviděly ani jednu ženu v kalhotách či kratší sukni. Podobný postoj ženy zaujímaly i v dalších oblastech péče o sebe, jednalo se pak především o „líčení“. M.B. uvedla, že komunita neschvaluje, když se ženy líčí a zároveň zdůrazňovala své výjimečné postavení „revolucionářky“, které mimo jiné vyplývá i z toho, že si může dovolit se líčit - v tomto ohledu se nám naopak zdálo, že k jistému posunu dochází, neboť nalíčené ženy jsme ve *Sdružení gitanských žen* v Perpignanu

⁶⁸ Rozhovor s M.B.: „(...) v jiných městech jiných Francie (...) jsou ženy mnohem svobodnější, ... mohou se oblékat moderněji.“

vidaly často. Líčení žen je však i nadále nepřipustné v případě, že žena drží smutek. V jiných komunitách (v Montpellier) jsme nestrávily dostatečně dlouhou dobu na to, abychom zde mohly vyvodit nějaké závěry, na první pohled se však zdálo, že se ženy i zde drží spíše tradice. Naše informátorka L.R. je v tomto ohledu výjimečná, což je dáno i jejím zvláštním postavením v rámci své komunity, v oblasti odívání zcela ustoupila od tradice.

Další velmi diskutovanou otázkou nejen v kruzích Gitanek z Perpignanu, ale i v dalších lokalitách výzkumu, byl přístup gitanské komunity ke společenským stykům žen. Zaznamenaly jsme velké úsilí o zvýšení svobody pohybu bez dohledu mužských příbuzných. *Sdružení gitanských žen* tento trend podporují a prozatím jej umožňují alespoň prostřednictvím organizovaných aktivit, jako jsou společné výlety matek s dětmi. Cílem sdružení i jednotlivých informátorek je však dojít v tomto ohledu mnohem dále, přičemž větší svoboda zde neznámá mít nějaké postranní úmysly a nabyté svobody zneužívat. I zde platí, že ke změnám rychleji dochází u mladých dívek a lze tedy předpokládat, že postupně bude větší volnost v oblasti společenských styků vyžadována ve stále větší míře. Na druhou stranu jsme nezaznamenaly žádné požadavky pokud jde o umožnění konzumace alkoholu či cigaret. Zdá se, že tyto činnosti jsou i nadále považovány za čistě mužské záležitosti a gitanky o ně nijak neusilují.

„(...) ženy mají jen malou možnost zábavy, občas je to Quick (pozn. = obdoba Mc Donald's, neprodávají se zde alkoholické nápoje, nekouří se zde), někdy kino pro ty mladší.“ (...) Mohou chodit na jarmark, na zábavy pořádané ve čtvrti, na diskotéky nesmějí. Ale ty mladé chodí ven víc než dříve. Rodiče je nechávají procházet se po městě. Gitanům stačí ke štěstí jen málo.“⁶⁹ M.B. poněkud nadneseně říkala, že cílem jejich aktivit

⁶⁹ Rozhovor s M.B.

je, aby ženy mohly chodit fandit svým mužským příbuzným na fotbalové zápasy, které se v komunitě pořádají.⁷⁰

K jistému vývoji dochází i v oblasti typicky mužských záležitostí, tedy práce a možnosti pořídit si řidičský průkaz. Vzhledem k vysoké míře nezaměstnanosti v gitanských komunitách pohlížejí muži na práci žen jako na nutnost, a proto ji umožňují ve větší míře. V Perpignanu tedy ženy pracovat mohou, jejich aktivity jsou tolerovány, nejsou však považované za něco samozřejmého.

Na otázku, zda ženy smějí pracovat, odpověděla M.B.

(Perpignan): „Ano, mohou pracovat, v tomto ohledu došlo k jistému vývoji. Pokud mají děti, jsou připraveny se uzpůsobit a najít hlídání. Manželé to musejí z nutnosti akceptovat.“

Během delšího pozorování jsme zjistily, že M.B. sice pracuje jako dobrovolnice ve sdružení, dochází sem vždy až odpoledne. Dopolední hodiny věnuje zajištění chodu domácnosti.

V Montpellier je situace zřejmě obdobná, podle výpovědi informátorek zde pracují pouze starší ženy. V Carcassonu je podle naší informátorky naopak práce žen již relativně zaběhlou praxí, pracují především jako uklízečky.

3.2.3. Partnerský život

Vedle přístupu ke školství a ke společenskému životu se v současné době v mnohém mění i postoje k partnerskému životu a s ním souvisejícími událostmi jako jsou volba manžela, věk vhodný pro uzavření sňatku a význam panenství před svatbou. K těmto změnám dochází postupně, jsou vyžadovány v různé míře, jejich rozsah je přímo závislý na povaze dané komunity. Názory na ně se liší v rámci jednotlivých generací.

⁷⁰ Zápis v TD ze dne 18.10. 2004

Ve všech lokalitách výzkumu jsme zaznamenaly zvýšení možnosti volby budoucího manžela. O postupném ustupování od smluvených sňatků mluví Mossa, podobnou tendenci potvrdily i Gitanky ze Sdružení v Perpignanu a v Montpellier, dle naší informátorky od nich ustoupili i v Carcassonu. V neposlední řadě nám toto tvrzení potvrdila i L.R. Zde se tedy jednotlivé komunity shodují, i nadále se však liší rozsah možnosti volby. Smluvené sňatky se sice pomalu stávají minulostí, rodiče však i nadále mají při výběru partnera hlavní slovo. V souladu s tradicí je třeba si vybírat partnera z vlastní skupiny (v našem případě se jedná o skupinu katalánských Gitanů). Jedná se tedy o sňatky endogamní. K exogamním sňatkům dochází v relativně malé míře. Na sňatky s příslušníky majority je pohlíženo různě, podle toho, zda se žení Gitan s *paya*, nebo zda se chce vdávat Gitanka s *payem*. Zatímco manželství uzavřená mezi gitanskými chlapci s dívkami z řad majority nejsou obecně považována za zcela vyloučená, gitanské dívky si volí partnery z řad majority jen výjimečně. Do jisté míry to zřejmě souvisí se skutečností, že gitanské dívky mají zapovězeno stýkat se s chlapci svého věku z řad majority, zatímco chlapci těmto přísným pravidlům nepodléhají. Dalším důvodem může být i rituál *dikló* spojený s panenstvím nevěsty. Přestože se význam panenství nevěsty před svatbou postupně snižuje (viz níže), rituál *dikló* je v případě svatby gitanské dívky stále považovaný za samozřejmost. Uvedeme zde příklady dvou komunit, na nichž se pokusíme ukázat, jak se liší jejich pohled na smíšené sňatky a v tomto směru poukážeme i na rozdíly mezi pohlavími.

Naše informátorky v Perpignanu vypověděly, že gitanští chlapci si v poslední době berou dívky z řad majority z lásky. Dívka se naopak vdává za *příslušníka majority (payo)* tehdy, když není panna a Gitani ji nechtějí. Názory na smíšené sňatky se liší, převládá však mínění, že jsou nežádoucí, neboť pak dochází k „pofrancouzštění“ dětí, a tudíž k částečnému zániku

gitanské identity. Ze strany Gitanek v Perpignanu jsme požadavek, aby se i dívky mohly vdávat za „gádže“ explicitně nezaznamenaly. Když už se ženy vyjadřovaly ke sňatkům, pak spíše v tom smyslu, že by se nechtěly vdávat vůbec, neboť svatba jim přináší řadu omezení a povinností.

M.B.: „(...) (dívky, které nejsou panny) si musí manžela hledat mezi *payos* (gádži) nebo Araby ze čtvrti. Gitani (chlapci) si naopak berou *payas* („gádžovky“) z lásky. Už to nejsou smluvené sňatky. (...) Společnost je teď otevřenější k manželstvím s *payas* („gádžovkami“), ale pro gitanskou komunitu je to velice politováníhodné. Děti jsou často víc Francouzi než Gitani.“ Matka D.: „Jeden z mých synů se oženil s „paya“. Ze začátku jsem to moc nechtěla, ale řekl mi, že ji má rád a že je její první muž, tak jsem souhlasila. Jsem moc spokojená, ona je moc hodná a dobře si rozumíme.“⁷¹

Zcela jiná je situace v rodině L.R. Za „gádže“ se tam provdalo velké množství dívek, i bratr L.R. si vzal Francouzku. Zatímco u muže nebylo toto jednání nijak odsouzeno, dívky si svou volbu musely vybojovat. Roli zde hrálo velké množství faktorů. Zmíněné Gitanky z rodiny L.R. předně nechtějí žít příliš svázané tradicí, a jediná možnost, jak se z tradičního postavení ženy „vymanit“, spočívá podle nich právě v možnosti vzít si někoho z řad majority, eventuálně se nevdát. Jedině tak nepodléhají ve svém dalším životě přísným zákazům a nařízením vyplývajícím z „gitanského zákona“. Rozhodnutí mladých Gitanek bylo rodinou a komunitou, tedy starší generací, přijato velmi negativně.

Pět žen z rodiny L.R. (jedná se o jednu sestru a sestřenicu) je provdáno za příslušníky jiných etnik, eventuálně jsou i

⁷¹ Rozhovor s M.B.

v relativně vysokém věku svobodné. Cesta, kterou si zvolily, nebyla přijímána, v některých případech způsobila rodinné konflikty. Sestra L.R. musela překonat četné překážky, mimo jiné i nevoli svého bratra, „velmi tradičního ražení“ (který je ale sám ženatý s Francouzskou - pozn. K.U.), a který dělal vše možné, aby ji dostal „do správných kolejí“. ⁷²

Samotná L.R. není vdaná, ale dlouhodobě žije s Guadeloupanem. Přestože byl nakonec rodinou přijat, nemá jejich vztah pro komunitu stejnou hodnotu, jako by měl vztah s Gitanem. Vedle skutečnosti, že se nejedná o Gitana, navíc zde hraje roli i řada dalších faktorů, které situaci znesnadňují, je to příliš tmavá barva pleti a vlastní kultura. Vztah s Francouzem by dle výpovědi naší informátorky byl vnímán v tomto ohledu lépe, neboť Francouzi jsou gitanskou komunitou vnímáni jako „akulturní“ lidé, které je možné alespoň částečně kulturně ovlivnit.

Rodiče L.R. se nakonec s volbou své dcery smířili, přesto naše informátorka vypověděla: „V podstatě je jisté, že by byli radši, kdybychom se všichni a všechny oženili nebo provdaly za Gitany. (...) I když vědí, že to obnáší mnohé nesnáze, ale u Gitanů jsou patrné dvě věci. Na jedné straně je to „hlas srdce“, který upřednostňuje vše, co podporuje gitanskou identitu, tedy provdat se za Gitana, žít tak, jak se žilo dříve. A na straně druhé je to „hlas rozumu“, který říká, že žít jako dříve a provdat se za Gitana je přeci jen velmi těžké. A tyto dva hlasy se občas dostávají do konfliktu. (...) určitě si nemysleli (rodiče), že ztratí část své identity, své zvyky a tak ... Ale každopádně dobře vědí, že jsme takhle šťastnější.“ Na otázku, zda je vztah L.R. vnímán jako kdyby byli snoubenci manželé, informátorka odpověděla: „Ano, myslím, že ano. Ne tak, jak by to bylo vnímáno se Gitanem, se Gitanem by to mělo větší

⁷² Elisabeth Reyes, *Què és ser gitano a l'alba del segle XXI?*

váhu. (...) ještě nemáme děti, ale až budeme mít děti, tak to tak brát budou, myslím.“⁷³

V obou komunitách (v „uzavřené“ komunitě v Perpignanu a v „liberální“ komunitě ve Vinça) dochází ke smíšeným sňatkům. V obou případech představují tyto sňatky problém především z hlediska zachování gitanské identity. V obou případech je bez ohledu na identitu lépe vnímáno uzavření manželství mezi Gitanem a dívkou z řad majority, neboť zde působí ještě faktor „dobrého vychování“ dívky. Zatímco v Perpignanu ženy po smíšených manželstvích explicitně netouží a omezením vzniklým z manželství by se chtěly vyhnout tak, že se neprovdají vůbec, ve Vinça má „emancipace“ Gitanek právě podobu smíšených sňatků. V nazírání na smíšené sňatky hraje v neposlední řadě roli i další důležitá hodnota, kterou je panenství dívky před svatbou. Domníváme se, že právě z tohoto důvodu se na sňatky mladých Gitanek s „cizinci“ pohlíží jinak než v případě Gitanů a „cizinek“, v komunitě v Perpignanu je pak panenství důležité i u dívek z řad majority v případě, že se provdávají za Gitana (neprovádí se však rituál *dikló*).

K hodnotě panenství se naše informátorky občas vyjadřovaly částečně protichůdně. V Perpignanu na jednu stranu vypověděly, že „panenství je chloubou Gitanek“, na druhou stranu M.B. tvrdila, že se to v současné době začíná měnit.⁷⁴ Ve *Sdružení gitanských žen* v Montpellier informátorky v souvislosti se svatbami zmínily skutečnost, že „v poslední době dochází k posunu, už se tolik nedbá na panenství nevěsty, lidi spolu začínají sexuálně žít už před svatbou, a pak už se svatba nemusí ani dělat – je zbytečná.“⁷⁵ Naše informátorka z Carcassonu potvrdila, že je panenství nevěsty stále důležité, respektive je důležité provedení rituálu *dikló* na veřejnosti.

⁷³ Rozhovor s L.R. ze dne 17.11. 2004

⁷⁴ Zápis v TD ze dne 18.10. 2004

⁷⁵ Zápis v TD ze dne 28.10. 2004

Samotný „důkaz“ o panenství je však možné zfalšovat⁷⁶. Domníváme se tedy, že k podobným praktikám může v některých případech docházet i v jiných komunitách a největší hodnotu má tedy právě ona proklamace panenství nevěsty před zbytkem komunity, nikoli panenství jako takové.

V poslední době se také postupně posunuje věková hranice považovaná za vhodnou pro uzavření sňatku, a tedy i hranice prvního porodu. Věkový limit opět souvisí s řadou dalších faktorů a je do velké míry závislý na povaze dané komunity, v názorech na něj se navíc opět vyskytuje mnoho rozporů.

Uvedeme to na příkladu Gitanek ze *Sdružení v Perpignan*. V rozhovorech s námi si na jednu stranu stěžovaly, že ke svatbám dochází příliš brzy, dívky nemají možnost se déle vzdělávat, žít svým vlastním životem. Uváděly také, že v poslední době se věková hranice sňatků posunuje směrem nahoru. M.B. v autorizovaném rozhovoru dokonce uvedla, že „dříve byla svobodná sedmnáctiletá dívka považovaná za starou pannu“. Dnes se věk vhodný pro svatbu posunul až na 25 let.⁷⁷ Domníváme se však, že toto tvrzení je vzhledem k dalším zjištěným skutečnostem nereálné, a výše zmíněný věk je nadsazený vzhledem k tomu, že byl rozhovor pořízen příslušnicí majority, a je známo, že příslušníci majority jsou proti příliš časným sňatkům. Jindy totiž ženy tvrdily, že ke sňatkům dochází kolem zhruba patnáctého roku života.

Během jedné „osvětové“ přednášky ve *Sdružení gitanských žen* v Perpignan pořádané sociální pracovníci, se probíralo téma předčasných porodů a jejich negativního dopadu na zdraví ženy. Sociální pracovnice Gitankám pouštěla dokumentární film o předčasných porodech dívek v Etiopii, kde se dívky vdávají už kolem 12 let a brzy poté také porodí první dítě. Pomocí dokumentu se je snažila přesvědčit, že jsou předčasné porody nezdravé a že by k nim nemělo docházet ani v perpignanské

⁷⁶ Zápis v TD ze dne 20.11. 2004

⁷⁷ Rozhovor s M.B.

komunitě. Gitanky však argumentovaly skutečností, že se vdávají až ve čtrnácti letech. Navíc se dle jejich mínění nedá ani nic jiného dělat, protože když spolu chtějí mladí sexuálně žít, musejí se oženit (vdát). Navíc „včasné“ sňatky považují i za jednu z forem ochrany proti AIDS (tato nemoc se dle našich informací v perpignanské komunitě vyskytuje v relativně velkém měřítku).⁷⁸

Věková hranice vhodná pro uzavření sňatku je tedy zřejmě do jisté míry individuální. Rozpory v jednotlivých výpovědích Gitanek z Perpignanu si vysvětlujeme skutečností, že Gitanky jsou si na jednu stranu vědomé nevýhod, které s sebou svatba v nízkém věku přináší, navíc je na ně do jisté míry vyvíjen nátlak ze strany majoritní společnosti, podle níž jsou rané sňatky nežádoucí. Na druhou stranu s sebou uzavření sňatku nese některé další hodnoty, které by Gitanky chtěly zachovat, a proto dochází k posunutí věkové hranice vhodné pro uzavření manželství jen pozvolna.

K posunu dochází i v dalších komunitách, v Montpellier se mladí Gitani berou kolem sedmnácti, osmnácti let. V Carcassonu bývají svatby ještě o něco později, kolem dvacátého roku života. V komunitě ve Vinça a především v rodině L.R. je situace v tomto ohledu zcela výjimečná a byla již uvedena výše.

3.3. Meze probíhajících změn

Změny, po nichž Gitanky z jednotlivých komunit volají, mají své hranice, které jsou v každé komunitě nastaveny trochu jinak. Požadavky po změnách a informace o těch, které již proběhly, jsem v Perpignanu zaznamenala na podzim 2004, a je možné, že se od té doby změnily. Jedná se totiž o proces velmi

⁷⁸ Zápis v TD ze dne 18.11. 2004

dynamický, soudě podle popisu obdobných procesů, které nám poskytly naše informátorky z Carcassonu nebo z Montpellier.

V názorech jednotlivých informátorek v Perpignanu jsem občas zaznamenala řadu vnitřních rozporů – na jednu stranu vypovídaly, do jaké míry se chtějí emancipovat, jakých nových svobod chtějí dosáhnout, na druhou stranu striktně trvaly na jiných omezeních, tedy na monogamii žen, zdůrazňovaly význam panenství před svatbou, stavěly se proti smíšeným sňatkům, trvaly na raných svatbách svých dětí. Domnívám se, že tyto rozpory mají několik příčin. Tou nejvýraznější se zdá být význam přísného rozdělení světa na „svět mužů“ a „svět žen“ se všemi pravidly vyplývajícími z „gitanského zákona“. Biologické pohlaví jedinců je velmi úzce spojeno s kulturním pojetím mužství a ženství. Zdá se, že právě na základě těchto odlišností se Gitani kulturně identifikují, a vymezují se tak vůči *payos* nebo jiným subetnickým skupinám.

Pro ilustraci zde uvedu několik příkladů. Různé ženy (napříč komunitami) vypověděly, že konzumace cigaret a alkoholu jsou čistě mužskou záležitostí. Tím, že ženy nekonzumují tabákové výrobky, se ostře vymezují vůči ženám z řad majority, ale i vůči Manuškám.

L.R. v rozhovoru, který jsme s ní nahrály, na dotaz, zda si její rodiče myslí, že Gitani a Manušové mají něco společného, uvedla: *„Ne, moji rodiče (...) si myslí, že jsou to (Manušové – pozn. K.U.) opravdu podivní Gitani, (...) jejich ženy kouří, nejsou jako my. Když se chtějí vzít, utečou spolu – je to vždycky otázka zvyků. Manušové mají větší svobodu než Gitani jako my (...) a jim to vadí, mým rodičům například tohle všechno vadí“⁷⁹.*

Podobně je to i pokud jde o způsob uzavírání sňatků. V kapitole 2.1.2. jsem se zmínila o významu, jež je přikládán panenství nevěsty před svatbou, a následně pak rituálu *dikló*.

⁷⁹ Nahrávka s L.R. ze dne 17.11. 2004

Svatba završená tímto rituálem je považována za legitimní způsob uzavření sňatku, je dalším atributem gitanství. I emancipované ženy v Perpignanu na provádění tohoto rituálu stále trvají. Domnívám se, že právě provádění rituálu *dikló* je i důvodem, proč je pohlíženo dvojím metrem na smíšené sňatky a rozlišuje se, zda se žení Gitan s francouzskou dívkou (*paya*), nebo zda se Gitanka vdává za francouzského chlapce (*payo*). V případě Gitanky se totiž automaticky předpokládá, že bude proveden rituál *dikló* a pokud si nebere Gitana, nekoná se tradiční gitanská svatba, a ztrácí se tak část gitanské identity.

Některé ženy (v Montpellier, ale i v Perpignanu) na druhou stranu vypověděly, že panenství dívky před svatbou začíná ztrácet na významu, a je tedy možné, že se postupně v budoucnu vytratí i rituál *dikló*. Tam, kde ženy nekladly důraz na zachování panenství před svatbou, zdůrazňovaly význam absolutní monogamie, tedy intimního soužití pouze s jediným mužem, a to i přesto, že se jednalo o „emancipované“ Gitanky. Monogamie žen je z jejich strany samozřejmostí a Gitanky, které se stýkají s více muži, jsou automaticky považovány za prostitutky⁸⁰. Právě proklamovanou monogamií se vymezují vůči ženám z řad majority (*paya*), jejichž sériovou polygamií interpretují jako „chování lehkých dívek“. V tomto směru dochází ze strany Gitanů k úplnému zevšeobecnění. Morálka *payos* je ostře odsuzována, ženy (*payas*) jsou obecně považovány za „lehké dívky“. Vedle skutečnosti, že se po ženách (*payas*) v současné době nepožaduje, aby si zachovaly panenství do svatby, nahrává této interpretaci skutečnost, že Gitani nemohou mít mimomanželský poměr s Gitankou, mohou jej však mít s dívkou z řad majority. K takovým situacím navíc skutečně dochází⁸¹. Na druhou stranu není vyloučené, že míra takových „nevěr“ je podstatně nižší, než se v gitanské komunitě

⁸⁰ Rozhovor s M.B.; Zápis v TD z 29.10. 2004

⁸¹ Informaci nám sdělily nejen informátorky, ale potvrdili ji i B. Leblon a J.-P.Escudero, kteří v komunitě perpignanských Gitanů prováděli výzkum a pohybovali se převážně v mužském prostředí.

předpokládá. Domnívám se, že není důležité, do jaké míry k takovým událostem skutečně dochází či ne, důležitá je zde interpretace, na jejímž základě jsou u Gitanů formulovány koncepty pojetí „mužství“ a „ženství“, které jsou jedněmi z pilířů gitanské identity⁸².

Dalším důvodem pro odmítání smíšených sňatků je v Perpignanu obava ze ztráty dalších atributů gitanství, především ze ztráty jazyka. Jazyk je pro Gitanky naprosto nepostradatelnou hodnotou, jedním z hlavních znaků gitanské identity. Ve smíšených rodinách dochází ke ztrátě jazyka, k pofrancouzštění dětí a se ztrátou jazyka i k ustupování od dalších norem „gitanského zákona“⁸³.

Míra emancipace katalánských Gitanek v Perpignanu má tedy v současné době svá omezení, která jsou regulována aktivistkami samotnými. Je možné, že se míra emancipace bude postupně zvyšovat a hodnoty, jejichž porušení je dnes tabu, se postupně modifikují. Je také možné, že emancipační proces Gitanek v Perpignanu bude brzdit působení pastorů Cikánské Evangelické Misie.

V Montpellier již k vyšší míře emancipace došlo, starší Gitanky si stěžovaly na postupné vytrácení hodnot a především na postupnou ztrátu jazyka v důsledku vyššího množství smíšených sňatků. V malé komunitě ve Vinça, v rodině L.R., došlo k nejvyšší míře emancipace, kterou jsme zaznamenaly. Téměř všechny mladé ženy z rodiny se provdaly za „cizince“, nebo jsou ve vysokém věku neprovdané. Přestože takto chtěly uniknout těžkému životu v manželství podle „gitanského zákona“, jsou na svou kulturu hrdé a v žádném případě se jí nechtějí vzdát, nechtějí se stát Francouzky (payas).

⁸² Velmi podrobný popis konstrukce „mužství“ a „ženství“ u španělských *Gitanos* v Madridu podává v souvislosti s identitou ve své knize Paloma Gay y Blasco. Zdá se, že konstrukce identity na základě rozdílného pojetí „světa mužů“ a „světa žen“, které v Jaraně pozorovala (Blasco 1999: str. 60-111), se v mnohém shodují s podobnými konstrukcemi katalánských *Gitanos* v Perpignanu. K prověření těchto tezí by však bylo potřeba provést v Perpignanu podstatně delší terénní výzkum.

⁸³ Otázce identity a významu jazyka pro komunitu katalánských *Gitanos* se věnuje ve svém terénním výzkumu Barbora Šebová.

Závěr

V této práci jsem ukázala, jaké je v některých komunitách katalánských *Gitanos* v jižní Francii tradiční postavení ženy v rodině a ve společnosti. Její status se v průběhu života mění, postupně stoupá úměrně s jejím věkem a počtem narozených dětí. Normy chování, kterými se Gitanky musejí řídit, vyplývají z nepsaného „gitanského zákona“, tedy souboru kulturních norem, které tvoří základ gitanské identity. V současné době usilují některé Gitanky o vyšší míru emancipace, dožadují se větší volnosti především v oblastech vzdělání, společenských styků a volby životních partnerů. Požadavky formulované ze strany mladých Gitanek a rozsah těchto změn se liší v rámci jednotlivých komunit a generací. Emancipací však Gitanky nemají na mysli úplnou změnu způsobu života a naprosté přizpůsobení se způsobu života majoritní společnosti, usilují o změnu svého postavení v rámci tradice. I ty největší „revolucionářky“ jsou hrdé na svůj původ, nechtěly by žít jako Francouzky. Ženy, o nichž jsem mluvila výše, nechtějí ztratit svou etnickou identitu. Ta je částečně spojována právě s jasným rozdělením na „svět mužů“ a „svět žen“ a s tím spojenými pravidly a povinnostmi. Svým pojetím „ženství“ se Gitani vymezují vůči jiným subetnickým skupinám Romů a především vůči majoritní společnosti. Úsilí gitanek o změnu vlastního sociálního statusu tak provází řada rozporů, rozporů mezi touhou po větší volnosti a zároveň obavou ze ztráty některých důležitých hodnot. Pro Gitanky v Perpignanu se zdají být zásadní dvě hodnoty: zachování panenství dívky před svatbou (neboť právě tímto „zvykem“ se distancují od majoritní společnosti) a zachování rodného jazyka, tedy etnolektu katalánštiny, neboť k jazyku se váže řada dalších kulturních hodnot.

V komunitě ve Vinça ženy přistoupily ke smíšeným sňatkům, aby vylepšily svůj sociální status a částečně se přizpůsobily

majoritní společnosti. Své děti chtějí přesto alespoň částečně vychovávat v souladu s gitanskou tradicí, tedy především učit je svůj rodný jazyk, vštěpovat jim některé základní hodnoty Gitanů.

Výše uvedené závěry se vztahují k terénnímu výzkumu, který jsem v lokalitě prováděla (společně se dvěma kolegyněmi) na podzim 2004. Další vývoj v oblasti „ženské emancipace“ se může vyvíjet různými směry. Jestliže se bude postupně zvyšovat úroveň vzdělání mladých dívek, jestliže budou zůstávat ve škole delší dobu, je pravděpodobné, že budou i více ovlivněny majoritní společností, a samy budou požadovat vyšší míru „emancipace“. Je ale také možné, že k podobným změnám nedojde, že komunita bude míru emancipace regulovat, aby nedošlo ke ztrátě gitanské identity. Důležitou roli zde může sehrát i působení „*Cikánské Evangelické Misie*“.

Bibliografie:

Association Romi - Grenade: „Etre femme et etre Gitane“, in Etudes Tsiganes 1991/3, str. 24 - 28.

Fernández Fernández Dolores: *La situation de la femme gitane et ses nouveaux défis*. In Etudes Tsiganes vol. 10, 1997, str. 142-145.

Gay y Blasco, Paloma: „Etre une vraie femme gitane“, in Etudes Tsiganes, vol. 10, 1997, str. 29-46.

Gay y Blasco, Paloma: *Gypsies in Madrid: Sex, Gender and the Performance of Identity*, Oxford: 1999.

Kottak, Conrad Phillip: *Cultural anthropology*. McGraw-Hill. New York: 1991.

Leblon, B.; Escudero, J.-P.: *Le livre des Gitans de Perpignan*, L'Harmattan, Paris:2003.

Mossa: *La Gitane et son destin*; Textes présentés par Bernard Leblon. L'Harmattan, Paris: 1992.

Murphy, Robert F.: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Slon. Praha: 2004.

Renzetti, Blaire M.; Curran, Daniel J.: *Ženy, muži a společnost*. Nakladatelství Karolinum. Praha: 2003.

Reyes, Elizabeth: *Què és ser gitano a l'alba del segle XXI?*, Universitat de Perpinyà, Centre de recerques i d'estudis catalans. Perpinyà : 1998.

Tarrius, Alain; Missaoui, Lamila. *Drogue, sida et autonomisation des femmes gitanes de Perpignan: Lorsqu'une crise en cache une autre*. In *Etudes Tsiganes*, vol. 10, 1997, str. 106 -116.

Ostatní prameny:

Terénní deník (říjen-listopad 2004)

Přepis nahrávky rozhovoru s L.R.

Přepis rozhovoru s M.B.

Šebová, Barbora: terénní výzkum (2005).

www.cultures-tsiganes.org